

A TÁRSADALMI SZERVEZÉS ÉRTÉKE

ÍRTA

Dr. DÉKÁNY ISTVÁN

(Különnyomat a Társadalomtudomány c. folyóirat 1930. évfolyamából.)

BUDAPEST, 1930.

SÁRKÁNY-NYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
VI. HORN EDE-UTCA 9.

A szervezés mibenlétének kérdése mint társadalomfilozófiai probléma. — 1. A szervezés gondolata. — 2. Spann elmélete. — 3. A szervezésprobléma mozzanatai. — 4. Célproblémák. — 5. Személyi viszony-problémák. — 6. A mesterséges és természetes szervezetek viszonya. — 7. A szervezés és a nagyságméret problémája, — 8. Következmények a szociálpolitika problematikájára nézve.

Már többen mondták korunkat a „szervezés századának”. Kétségtelenül általános nézet az, hogy a szociális problémák egy közös *nevezőre* hozva oldhatók meg: szerveznünk kell az egész társadalmat; jólétünk, boldogulásunk egyenes arányú a szervezettséggel. E szerint maga a szervezettség — úgy látszik — a legfőbb társadalm szerkezeti érték. Ami szervezett, társadalmi kifejelettség és erőteljesség szempontjából kifogástalan, viszont mindaz kezdetleges és javításra szoruló, ami szervezetlen.

Jellemző kor-tünet az is, hogy a nagy szervezők mind tekintélyt kapnak állami életben s az autonóm társadalmi élet mozgalmában. A nép olykor szinte misztikus varázsvesszőt lát egyesek kezében, s alig találunk országot, hol ne jutna el a tömeg egy-egy nagy szervező áhítatos tiszteletéhez. Nagy egyének személyes varázsa, úgy látszik, a szervezés munkájára is átsugárzik, s a szervező munkát magát kiemeli ügyességi-technikai jellegéből, magasztosságot kölcsönöz neki. A szervező erő legtöbbször egyénben akkumulálódik s így természetes, hogy egyik országban egy Bismarck-kultusz, másikban egy Széchenyi-, harmadikban egy Lenin-, vagy Mussolini-kultusz található fel, több-kevesebb joggal utalva egyetemes történeti szerepükre és jelentőségükre.

Az egyéni szervező erő mellett a *szervezés* anonim hatalma csillog élénk századunkban: várvavárt panacea, s bizonyára elmondhatjuk b. Eötvössel: „A nép. . . bizonyos szavakat szokott fölkapni, melyeken a hit egész buzgalmával csügg. Ha egyszer kimondott egy ilyen szót, bennfoglaltatik abban mindaz, amit jónak és igaznak tart, ahhoz csatlakozik minden reménye”.¹ Az ily esz-

¹ A 19. század uralkodó eszméi, (Összes munkái XV. köt.) III. 11. 1.

me tömeglélek zászlója, jelkép, mely a legkülönbözőbb törekvéseknek lehet a foglalatja. Látni fogjuk, lehet-e a „szervezés”-funkció teherbírását oly nagyra tekinteni, hogy megfeleljen minden várakozásnak.

A *szervezés* középponti kérdésében többféle kérdés van együtt, mire már kezdetben utalhatunk. 1. Szervezésről beszélünk akkor, midőn társadalomalakító, azaz közös célra irányító munkával egy társas organizációt létrehozunk. Ez a *részleges szervezés*, vagy szervezet-alakítás munkája. Ilyen problémát old meg egy társadalombiztosító intézet.

2. Szervezés tárgya lehet az „egész” társadalom, egy nemzet, egy nemzetekből álló csoport, avagy az emberiség. Ez az *egyetemes szervezés* területe. Ilyen problémát remél megoldani pl. a Nemzetek Szövetsége a világbéke biztosítása terén.

3. Szervező munkáról beszélünk akkor is, amidőn nem új *szervezet* létesítéséről van szó, minő egy társadalombiztosító intézet, sem egy világszervezet nemzetközi-tágasságú programjáról, hanem csupán arról, hogy meglévő szervezet jobb összeműködést, nagyobb átító erőt nyerjen s gyors munkamódszerekre idegződjenek be. Ezt ma többnyire *racionalizálásnak* nevezzük, ami nem több, mint szervezet-javítás. A *szervezet-alapító* munka s a *szervezet javító* munka egymáshoz közel állanak s így nem lehet különösebb kifogásunk azon nyelvhasználat ellen, mely mindkét téren szervezésről szeret szólni.

Nemcsak a gyakorlat, hanem az elmélet elé is nagy nyomatékmal lép a szervezés problémája. Ha a társadalomfilozófia meghatározásai közül a legközelebb fekvőt választjuk ki, (mely éppen ezért nem a legteljesebb is), azt mondhatjuk, hogy ez a diszciplína „a társadalom *szervezésének* legvégső irányelveit (illetve értékbecslési alapjait) adja elő”.

Három kérdésünk van ezen az alapon: mi a társadalom, mi a szervezés, mik a végső irányelvek. 1. Ha már birtokunkban vannak azok a jelenségeleírások, melyek felírják előttünk a társadalminak mondott jelenségek tágas körét s ezzel körüljártuk azt a kört, amelyben „társas” jelenségek találhatók, meg kell találnunk ama mozzanatok középpontját, a „társadalmi” lényegét. Ez a feladat is társadalomfilozófiai; Sauer és mások a kérdés feje fölött siklanak át. Itt csak érinteni tartozunk azt a kérdést, hogy e probléma megelőzi a tulajdonképeni szociológiai kérdésfeltevéseket. Újabb szóval minden szociológia egy lényegtani (usziológiai²) kérdés megoldását *tételezi* fel, mert másképp minő alapon tudhat-

² Usia: gör. – lényeg.

nók, – nem idői kutatásmenet, hanem logikai sorrend szerint – már eleve általános határozmányokkal társadalmi minősíteni az előttünk álló tény, hogy aztán a már „társadalmi” tartott tény tüzetes kutatás tárgyává tehesük? Ezen a ponton a szociológiának a társadalomfilozófiától való függése kétségtelen. 2. A társadalomfilozófia vizsgálni tartozik a társadalomszerkezet érték-bírálati alapjait, mely nyilván a társadalomfilozófia *axiológiai* feladatkörét teszi ki. 3. Vizsgálja végül azt: miben áll a szervezés egyáltalán. Társadalom, végső irányelvek és szervezés a három társadalomfilozófiai problémakör, melyből ez a kérdés: *mit jelent társadalmat szervezni*, nyilván nem maradhat ki, sőt ez sui generis társadalomfilozófiai kérdés és – nem társadalompolitikai, hiszen ez utóbbi már nem a szervezés *mibenlétével*, hanem *mikéntjével*.

A szervezetség közfelfogás szerint társadalmi erő és egészség állapota, s ha ez tudatos már a köztudat szerint is, valamint az elméleti probléma állása hasonlóképp világosan erre mutat, jogosan azt gondolhatnók, hogy az irodalom ezzel a kérdéssel régóta kiváló figyelemmel foglalkozik. Éppen az ellenkező áll előttünk: a szervezés *mibenlétének* irodalma nincs,³ csak *mikéntjére* nézve vannak konkrét javaslatok.⁴

A szervező munka *mibenléte* önálló probléma a *mikénttel* szemben. Amidőn a szervezés nem jutott el a kívánt eredményekhez, hallgatólagos következmény az, hogy a szervezés *iránya*, vagy *eszközeinek* megválogatása volt a helytelen. E felfogás, azt hisszük, nem jár elég mélyen. Fel lehet keresnünk azt a mélyebb problémárteget, ahol már azt tehetjük problémánkká, vajjon a szervezés *természeténél* fogva nem hord-e eredménytelensége-

³ O. Spann (Handw. d. Staatswissenschaften csak a 4. kiadásban), ki meg erősít bennünket abban, hogy nincs erre vonatkozó számottevő irodalom. Spann „*Organisation*” cikke az első rendszer, melyben persze az ő sajátos szociológiáját kivonatossan összetömörítve adja elő.

⁴ Úgy látom, Fr. Klein volt osztrák igazságügyminiszter sajnos nem szociológiai könyve volt az első, mely valóban általános nézőpontokból igyekszik az egész kérdést áttekinteni a bécsi egyetemen 1912/13-ban tartott előadásában: *Das Organisationswesen der Gegenwart*. Utána ismét alig néhány nagyobb, Spanntól csodálatosképp nem említett munkát jegyezhetünk fel: A. Bogdanow moszkvai egyetemi tanár munkája: *Allgem. Organisationslehre* (Tektologie). 1926. J. Plenge (münsteri tanár): *Drei Vorlesungen über die allgem. Organisationslehre, 1919*. R. Ermann, *Gründlagen einer Organisationslehre, 1921*. von der Pfordten: *Organisation, Wesen u. politische Bedeutung, 1917*. (kis mű). K. Lechtape jó cikke: *Organisation*, Staatslexikon (d. Görres Ges.). 5. kiad. 1929. III. 1742. 1.

ket is magában, azaz nemcsak a szervezés iránya lehet elhibázott, hanem bizonyos esetleges *tragikum forrása az, hogy egyáltalán szervezési aktus folyt le*. Nemcsak emberi erőnk folytán lehet korlátozott a szervezés, hanem látni fogjuk, természeténél fogva jár úgy jó, mint káros eredményekkel. Ez jelenlegi problémánk; nem több (szociálpolitikai), és nem kevesebb (technikai). Jelen cikkünkben mint alapvető, *társadalomfilozófiai* kérdést vesszük szemügyre a szervezés *mibenlétét*, s annak ebből folyó értékét.

I. A szervezés gondolata.

A szervezés nem más, mint a társadalom mesterséges alakítása; eredménye nem lehet más, mint mesterséges alakulat. Szervezés tehát kettőt jelenthet: 1. valaminő természetes alakulat *átalakítását* mesterségessé; 2. jelentheti mesterséges alakulat *létrehozását* eddig kapcsolatba nem hozott elemekből. Mindkettő szándékot *tételez* fel, amely mögött áll egyrészt az a feltételezés, *hogy* a társadalom egyáltalán alakítható, vagyis emberi beavatkozások útján lényegében formálható, másrészt az emberi értelem hivatott arra, *hogy* a társadalom alakulását *ellenőrizze*, s benső racionalitását a társadalomnak átadja. Mindkét gondolat a történeti fejlődés eredménye. A görög szellemtörténetből kinyomozható, *hogy* a primitív elme a maga fizikai környezetét adottnak, változtathatatlanak tekintette. „Így vannak a dolgok”, avagy „Istentől rendeltetve ez a világ alkata” – az e fajta gondolat, vagyis a fennállónak differenciálatlanul *normatív* elgondolása a kezdet. A milieu adottságának gondolatát lassan töri át az a gondolat, mely szerint a milieu alakítható valami, azaz *műtermék lehet* egyáltalán. Ugyanez a lépcsőfok mutatható ki a társadalmi milieure nézve is, melyet, bárminő vonzó kérdés is, a szellemtörténet lapjaira kell átutalunk.

Két, új stádiumot jelző gondolat tűnik ezzel elélnk. Az egyiket a *milieu plaszticitása* gondolatának mondjuk. A társas környezet átalakítható, gyúrható, önthető massa. A másik a *milieu racionalizálhatóságának* gondolata: a társadalom *úgy* alakítható át, *hogy* az éppen ésszerű formát ölt, az ész kívánalmaihoz igazodik. Ezen a két gyökérszálon táplálkozik a szervezés örök alap gondolata. Nem logikai következtetések fonalán bontakozik ki természet-

⁵ A szervezethez fogalmáról akkortájt ennyit mond egy tipikus gondolkodó, Christian Wolf: *Organicum dicitur corpus, quod vi compositionis suae ad peculiarem quandam actionem aptum est* (Cosmologia, § 274. id. Eisler, Wörterb. 1929-iki kiadás. II. 358).

tesen, hanem mint minden áttörő gondolat, erős válságok emocionális talajából serken ki. Nem a történeti-idői *menet*, a konkrét alakulás, hanem a lépcsőfok, a *stádium* szempontja érdekel itt bennünket – ez is csak elméleti igényünkhöz képest. ,

Mikor a milieu-plaszticitás gondolata megered, két tényező küzd egymással: a személyes uralom ős-hybrise és a személytelen norma uralma. Ez utóbbi az elsővel szemben lép fel – az „akarom”-mal szemben a „tartozunk” gondolata – akkor, amidőn a természetjogi elgondolás kezdi hallatni *évezredek* óta sürgető szavát. A görög, a római, a középkori természetjogi gondolkodás periódusai mellőzésével az újkori természetjogi fordítsuk tekintetünket. Ennek a legfőképp 17. századi mozgalomnak köszönhető a mai gondolat, hogy a társadalom egészében szervezhető. Az első mesterséges alakulat, mely éppen racionális termék: az állam. A természetjogász nem fogadja el a fennálló hatalmi viszonyt. Célja jogalapot mutatni ki új, *követelt* viszonyformák számára, mely viszonyforma: 1. az egyenlőség, 2. a „rólunk beleegyezésünkkel” követelményeiben van meg. A pusztá hatalmi parancs egyoldalú akaratnyilvánításon alapszik. Törvény az, amit az uralkodó akar, jogszabály = voluntas principis. Az ily állapot egyszersmindkorra kettéválasztja a normaadót és a normacímzettet. Ennek tagadása hajtja, lendíti és hevíti a természetjogot, amely hirdeti: van valami magasabb tényező emberek fölött, ami érvényességet ad a szabálynak, ami minden személyes igényt igazol vagy elvet, ami nem személyes, hanem személyfölötti jellegű. Nem ember kötelez embert, nem *egymást* kötelezzük, hanem valami norma kötelez egyformán és mindenkit.

Itt lép előtérbe a hatalmi parancs és parancs-címzett *viszonyformája* helyett követelt, új, egyenlőség! viszonyforma, mely az újkor legnagyobb szellemi forradalma. A természetjogászok gondolkodásából kiáramló meggyőződés az, hogy *van* mindenkit – a mindenki előtt de facto ott álló normaadót: a fejedelmet is – köttő imperszonális értékvilág. Minden földi halandó csak normacímzett és nem több – az egalitárizmus ezzel indul el hódító útjára. *Ezzel* azonban tovább is halad az elmélet a maga pályáján, amidőn a mindenki által várt új, egyenlőség! államban a tényleges *normaadót* keresi, amellyel szemben az előbbi imperszonále végre is csak norma értékforrása. A mesterséges konvenció, az állam *élelére* nézve döntő – mindenekelőtt alkotmányjogi – szabály normaalkotója hasonlóképp mindenki: a nép. Ugyanakkor, midőn mindenki normacímzett (polgár), egyben mindenki normaadó is (törvényhozó). Itt is egalitárizmus áll elénk.

Miközben elképzelik az új, jogosabbnak hitt állam keletkezését (nem a történeti menet, hanem az értékigazolás a döntő), elképzelik, hogy mindenki szerződik, össзуverén jogait *egyformán* feladja, jogait átruházza egy – műalkotásra, ez ép egy „szervezett” állam, oly organizáció, melyet mesterséges aktussal alakítottak. Az állam ily módon *racionalis* organizáció lesz és a vita már – korunkig – csak az lesz, hogy a létrejövő (belpolitikai) békeállam tulajdonkép minő alkotmányjogi kiegyensúlyozottságot nyerjen. Az ő-szerződés tulajdonkép egy hatalmas társas műszert teremtett meg, amelyet megteremtett és megtart az ősanarchiától való félelem, más szóval a békevágy. Ki kell emelnünk: a természetjogi elgondolású alkotmányos állam nem ismeri a tényleges államok történeti célokban való gazdagságát, nem ismeri az állami célok egyes korok és stádiumok szerinti felépülését és sokféleségét, nem azt, hogy az állam mindig többféleképp *kiegészítő szervezete* egy-egy közösségi, szerves egésznek (közösségnek, társadalomnak). Amaz elgondolt „alkotmányos” állam kiválóképp *egy célfajra beállított szervezet*; éppen az van meg benne, ami az egész elméletnek motívuma, lelki alapja s ezzel célja is: békesóvárgás, a hatalmi *túlsúly ellensúlya*. Minden így nyer értelmet. Ebbe az egy célba torkollik össze minden. A hadsereg békeinstrumentum, a törvényhozás béketeremtő, az egész közigazgatás egyensúlyozó szerv. Nem mondja, de sugallja az egész természetjogi elgondolásból kiszökkenő modern parlamenti állameszme a kiegyensúlyozás *egy-célúságát* (monoteliáját).

Az állam műtermék; az állam végeredményben egycélú (monotelikus) organizáció; az állam ésszerű alkotás, racionalis produktum, *szervezett egész*. Maga az állam ilyennek megfestett ideáltípusa (amit a valóságot sokkal jobban szemügyre vevő szociológus bizonyára csak részben fogad el) – szuggesztálta a tömegeket: valóban mert ily államok máris vannak, az alapul vett eszmék üdvösek. Ez eszmék pedig: egyenlőség és szervező hit – oly hatóerők, melyek a racionalizmus századán áttörve, és ott megerősödvé csak a 19. században mutatták meg erejüket.

A 18. század a *l’homme-machine* gondolatához csakhamar hozzáépítette a *société-machine* gondolatát, írók, költők és tudósok alkotmányokat szerkesztettek, műterveket műszerkezetek számára. De míg kezdetben csak az alkotmánytervezés tűnik fel sajátos vonásaival, addig a 19. században két erős tényező – szervező egyén = liberális vállalkozó, és szocialista tömeg – már új téren kezd konstruálni: *gazdasági össz-szervezés terén*.

Saint Simon *kérdezi*, hogy ha a forradalmi 18. század „a filo-

zófia százada”, s a következő század is a filozófia jegyében indul, minő nevet adjunk ennek a 19. századnak? Korunk a *szervezés százada*. (La philosophie du dernier siècle a été révolutionnaire; celle du 19.-ième siècle doit être organisatrice.⁶) A szocializmus ép úgy szervezésre vágyik, mint ellenlábasa, a liberalizmus.

További szellemtörténeti kérdéseket itt mellőzve, mindenké-
előtt feladatunk legalább *egy* mai szervezéseméletet a maga egé-
szében áttekinteni, hogy nyomban látható legyen: századunk vaj-
jon kifejlesztette-e és miképp leghatalmasabb eszméjének, a
szervezésnek az elméletét.

2. Spann elmélete.

Spann legújabb munkája szerint átszervezés . . . nem me-
chanikus szerkezetnek, nem mechanikusan rétegzett elemek szer-
kezeti összességének tekintendő, hanem oly cselekvés segédeszkö-
zeivel (javakkal) együtt vett összességének, amelyek mint cselek-
vések nem mechanikusan, hanem jelentéstelítetten, rangszerű mó-
don függenek össze⁷; A szervező cselekvés maga nem akar célhoz
jutni, hanem a cél elérését csak közvetve segíti elő, a szervezés
„kivált” bizonyos cselekvéseket. Egyes alkalomra irányul pl. egy
előadás megszervezése; ez csak előkészítés. Maga a szellemi ha-
tás az előadáson s ezzel egy szellemi közösség alakulására *nem* a
szervezés eredménye. A szellemi közösség nem magából a szer-
vező munkából nő ki. Külső cselekvésnek csak külső cselekvés
az eredménye (Handlung kommt nur aus Handlung), szellemi kö-
zösség csakis szellemi közösségből ered (Gezweigung kommt nur;
aus Gezweigung).

Az organizálás abban áll, hogy 1. az összekapcsolandó cse-
lekvéseket indítjuk, *előidézzük* (*veranlassen*), 2. az előidézett cse-
lekvések számára utat törünk (*Wegbahnung*) és pedig a) *előkészí-
tés* munkájával, t. i. mindazon körülményeket és feltételeket, me-
lyek az egyesülendő elemek munkája *részére* szükségesegek, meg-

⁶ *L'oeuvre d'Henri de Saint Simon*. Textes choisie par C. Bougle. Alcan 1925. 76.

⁷ *Organisation*. Handwbuch d. Stw. 4. kiad. 6. köt. O. Spann mindenben
láz organikus jelleget festi alá. R. Erdmann (*Grundlagen einer Organisations-
lehre*, 1921.) kétféle szervezetet lát: természetes és mesterséges szervezetet – s ebben az
„Organisation” szó kettős jelentése tükröződik ki: tipikus mor-
fológia-előtti álláspont. „Organisation ist der Inbegriff der Maßnahmen, die
sich mit der zielstrebenden Regelung des Verhältnisses von Mensch zu Mensch
oder Mensch zum Gegenstand befassen (3. 1.). A „Maßnahme” máris, épúgy
mint a „Zielstrebigkeit” a mesterséges alakítás irányzatába mutat.

teremtjük, b) *befolyásoló* munkával magukat a működésnek induló elemeket szellemileg áthatjuk. Ez a befolyásoló munka is ketős, t. i. egyrésztől megváltoztatjuk a beszervezett elemek szellemi állapotát (b₁) másrésztől ezeknek rangviszonyát, általában egymáshoz való összefüggésüket (Gliederung, Eingliederung) megállapítjuk (b₂). Végül 3. az előidézett és bizonyos útra terelt alakulat *folytatólagos cselekvését* (Verstetigung) mindenképp biztosítani igyekszünk. Mindezek 1. külső körülmények (előadóterem, gyár-épület, gépek s hasonló) megszerzése, illetve előidézése, 2. toborzás és rangbeosztás, 3. állandósítás⁸ – miként szerzőnk nem látszik észrevenni – a szervezésnek tulajdonkép technikai mozzanatai, hacsak a rangbeosztás (Eingliederung) elvi háttérét nem emeljük ki a technikai mozzanatok köréből. A szervezés végre is: „cselekvést lehetővé tevő cselekvés” (Handeln bewirkendes Handeln) – ebben a szürke és tág formulában hangzik ki az elmélet lényege.

A szervezőnek tulajdonkép teremtő ereje abban van, hogy tömegeket megindít (etwas Zutage reizen), s erkölcsi értéke abban van, hogy valaminő célt kiemel a lappangó célok közül s azt sajátos energiával előmozdítja, míg a csupán gazdász⁹ csak szolgálja valamely cél elérésének, önmaga nem toborzó, és lendítő erő. A szervezés eredménye: a „szövetség” (Verband), amely a szervezet individualisztikus kifejezése. Az ily szövetség elemei megmaradnak egyeseknek, akár egyes egyénekről, akár egyes cselekvésekről van szó, A szövetség elemei előzetesen meglévő, kész elemek. Ez Spann univerzalizmusa értelmében nem helyes felfogáson alapszik; az igazi univerzalista nem önálló részekből álló egészet, hanem „valódi egészet” lát maga előtt, úgy hogy amaz egész „kitagozódik”. „Tagok szövetsége” (Verband von Mitgliedern) szociológiailag tarthatatlan elképzelés. Ezért 2. a szervezés eredménye *intézet* (Anstalt¹⁰), ahol nem önálló részek összeállítását szemlélhetjük, hanem egy alakulategésznek tekintjük azt, mely részegésszé és részekké kitagozódik. Ez oly aktív egész, amelynek aktivitása a szervezési aktusból kiárad s megmarad, nem pedig megmerevedett valami; ez utóbbi csak valaminő „berendezés” (Einrichtung).

A társas szervezetnek részei könnyen kivehetők az előzők

⁸ Veranlassung, Wegbahnung mit Beeinflussung, Verstetigung – ezek a terminusok.

⁹ A „Wirtschaftler” e szerint itt inkább csak a technikus lebonyolító szerepét játssza.

¹⁰ Anstalt „oder Organisation” – mondja több helyütt. A terminológia Schäfflere vezet vissza. V. ö. *Bau und Leben des sozialen Körpers* I. 142.

alapján. 1. Vannak organizáló¹¹ cselekvések, amelyekről ép szólnunk (1, 2 ab, 3); vannak a szervezetnek javai, pl. helyisége, tőkéje, tagdíja, berendezése stb. 2. Van parancsoló vezetősége. 4. Vannak működési elvei. Spann sok figyelmet fordít arra, vajjon a jogszabályok s az állam tényleges életfunkciói fedik-e egymást/A normák nem cselekvések tényleges útját kijelölő szabályok, hanem – s e téren szembefordulunk felfogásával – pusztán „élettartalmak rangját” jelzik, azaz nem is követendő szabályok, cselekvésintencionáltatások, hanem *értékkitéletet* követelők: magunk ezek alapján tartozunk ítélni; nézetünk szerint ezenfelül azok alapján cselekedni is. „A valóságban a jog s az állam nem fedik egymást, s általában a szervezet nem esik egybe a maga alapszabályával.” Mindenesetre a szervezetek *cselekvéseinek* rendjét (Rangbestimmung) az alapszabályzat megadja, nemcsak *értékkitéleteinek* rendjét. A jog megadja (megadhatja?) a szervezetek célját, a szervezés maga megadja tényleges működésének rendjét.¹² A szervezésben éppen az a teremtő jellegű, hogy a jog fölött és (bárminő) szabály fölött található, elő nem írt cselekvéseket a szervezés előidézi, vagy befolyásolja. A hadvezér nem a jog alapján, vagy valaminő szervezeti szabályzat alapján csoportosítja a csapatokat úgy, hogy bajtársi együttlétük alapján nagyobb erőt *erezzenek* magukban, s kedvet a harcra. Szunnyadó erők életrekléte – ez az organizátor teremtő feladata. Az élet szabályzatokba bele nem foglalt feladatait a szervező oldja meg. Mindenesetre a jogász és szociológiai szempont különbözőségét szerzőnk jól észreveszi, s ha nem is ide tartozik az egész kérdés, itt is rámutathatunk arra, hogy a „panjuriszticizmus”, mely szerint minden életmegoldás szabályzatok alapján megy végbe, ép ott mond csődöt, ahol látjuk, minő tüzes áramlat hat át egy szervezetet egy erőteljes szervező spontán energiájából kifolyólag. Der Staat, der die höchste Organisation ist, in der alle ändern (potentiell) enthalten sind, geht schon deswegen über das Recht hinaus, weil er auch die Einheitserscheinung aller Organisation ist (769. L). A gazdaság, mint minden célnál, eszközöket készenlétben tartó, segítő szerepre hivatott.

A magyar kifejezés tehát nem felel meg mindenben, de a német sem jó. A magyar „szervezet” szónak *kétféle* értelme (természetes és mesterséges – organizmus és organizáció) szüntelen zavarokat hoz; ezért kerüljük itt is. Nyelvészeti újítás (szervezmény) lehetséges, de erősen szokatlan.

¹¹ Nem látom be, hogy organizált helyett miért szól Spann organizálóról.

¹² Während das Wertsystem der Satzung und des Rechts nur die Ziele des Handelns rangmäßig wertet, d. h. ordnet, gliedert die Organisation die bestimmten organisierenden (und keine anderen! – sie) *Handlungen, veranlasst sie und bereitet sie vor* (768. 1.).

II. Spann érdekes, s önmaga elméleteiből a leggazdagabban adódó kérdéseket a szervezet *belső viszonyainak* vizsgálatánál fejt ki. Ez a viszonytani vizsgálat azt törekszik igazolni, hogy a szervezésben mindig az egész társadalom rendi tagozódására irányuló indíték rejtőzik (ständischer Grundzug aller Organisation). Legfeltűnőbb az, hogy az uralkodó alapviszony a fölé és alárendeltség, amely sokféle formában látható, így parancsolóval szemben áll az engedelmeskedő, teremtő gondolattal telt egyénnel szemben az „utánzó”; a hagyományos „tekintély” követői is feltalálhatók a szervezetben, az előkészítő-tervező gondolattal szemben a követő és gondolatfelhasználó elem áll szemben.

A benső viszony jellemzői, „kategóriái” a következők: 1. Az organizáció alapjelméből adódik, hogy hasonló elemeket össze tud foglalni, a hasonlók törekvéseit mintegy kimeríti. A szervezés „első kategóriája” az organizálandó elemek hasonlóságából eredő *összeféríthetősége* (Verträglichkeit des zu organisierenden Inhalts). „Hogy egy viszonylag hasonló tartalom” egy szervezet keretébe összefoglalt-e vagy nem, mindig minden szervezet életkérdése.” Egy céhbe pl. senki sem gondol összefoglalni szabókat, fűszereseket és színészeket. Egy modern szakszervezet, vagy kartell csak túrhetően hasonlók összefogására gondolhat. 2. Az organizáció a hasonló elemek *teljes beszerzésére* törekszik, a társadalomban „hézagokat” nem tűr meg. Jól látható a kartellek alakulásánál, melyek csak akkor életképesek s erősek, ha a piacot kimerítik, kimerítik továbbá a technikai lehetőségeket s latens versenyt ezzel kizárnak. Ugyanez a kizárólagosságra való törekvés – eme „második kategória” – látható egyházi szervezeteknél is. Nem elég-szik meg a hasonló érzelműek összefoglalásával, hanem egyben az előtte idényszerű szekták kiirtására, vagy elnémítására is azonnal berendezkedik.¹⁴ 3. Tekintetbe jő továbbá a *befelé való érvényesülés* kategóriája. A szervezet tagjaival szemben teljes érvényesülésre törekszik; bárminők is az akadályok, pl. különbözők az erkölcsök, a faji tulajdonságok, a korszellem, az egyéni ellenállás, azokat le akarja hengerelni büntetésekkel, folytonos ráhatással és

¹³ V. ö. alább a szervezet természetében lévő egycélúságot, mely alapja a Spann által tagadott mechanikus jellegnek.

¹⁴ Ehhez a belső szerkezeti jelleghez számíthatnók azt, hogy minden nagyobb szervezet idők folytán bizonyos *közjogi* jellegű állásra törekszik (Id. nálunk a társadalombiztosítót). Ennek sok esetben akadályá az, hogy a közjogi jellegre való törekvés motívuma nem a „teljes beszerzésre” való törekvés, tehát bizonyos erő jele, hanem (amire Spann nem utal) az állam támogató karjára áhító gyengeség kifejezése.

ezerféle szervezeti szabállyal, illetve aktussal. 4. Szóba jönnek a belső alárendeltségi formák, mikről már szóltunk.

III. Spann elméletének legértékesebb – sajnos legtöredékebben előadott – része az, amely a szervezeteknek a „szellemi közösségekhez”, illetve az egész társadalomhoz való viszonyáról szól. Már maga az a tény, hogy a szervezet és a szellemi közösség viszonyát vizsgálat tárgyává tesszük, mutatja, hogy a kettő nem azonos. Nézetünk szerint a szervezet nem önmagából meríti eredeti szellemét és lendítő erejét, hanem rászorul oly természetes alakulatokra: „közösségekre”, amelyek kötetlenebb életformákban szükségképpen gazdagabb életet élnek, mint a puszta organizációk. (Spann itt nem is mindig a *szervezet*, hanem inkább a *szervezés* viszonyát kutatja – mindkettő „Organisation”). Megállapítható, hogy a szervezet „a szellemi közösséget úgy *technikailag* (sic) lehetővé teszi, ... mint tartalmilag előmozdítja,” (pl. összehozza az elemeket és nevelei őket), „vizont a közösség a maga *eleven impulzusaival* (!) mindig támogatja és átalakulásra bírja az organizációkat”.¹⁵ Ezt a viszonyt azonban nem találja következetesen érvényre jutónak. „Néha az *organizáció* a tulajdonkép teremtő elem.” Példái azt mutatják, hogy itt nem *szervezetre*, hanem *szervezőre* gondol, egyénekre, akik hatalmas bomlás vagy ellanyulás után új életet öntenek az intézményekbe. Az ily hatalmas organizátorok olykor oly szervezeteket találnak maguk előtt, melyek tartalomban elvéhédhét testekként merevednek előttük. Minek van prioritása? Végeredmény az, hogy ugyanazon erő, mely a közösség alakítására tör, arra is tör, hogy azt „kitagozódásra” bírja, azaz szervezze. Hogy melyik amaz „ugyanazon erő”, mely mindkettőt, a közösségeket, valamint az organizációkat áthatja, bizonyos homályban maradó kérdés.¹⁶ talán egy bizonyos fajú egyéni, talán kollektív erő. A „közösség” mindenesetre erősebb s eredetibb egység. „A szervezet tartósan bensőleg nem tud ellenállni a közösség szellemének, mert a szervezet (szervezés?) maga is csak

¹⁵ Spann, *Organisation*, 771. 1.

¹⁶ Hogy a közösségi erők felé hajlik, bátran következtethető egyéb munkáiból. De itt is nyilatkozik egy helyt: „Will man das Wirken großer Organisatoren richtig beurteilen, so muß man beachten, daß es nicht äußerlich auf die Organisationen, die sie schufen, ankommt, sondern auf den Geist darinnen, den sie einfangen und stärken, zum Teil auch erst wecken mußten. Die Organisatoren waren erfolglos, wenn sie die Vergemeinschaftungsvorgänge, die sie organisieren wollen, nicht vorfinden oder nicht zu wecken vermochten” (772. 1.). Mindez inkább egy társadalomlélektani és nem egy morfológiai kérdésre látszik utalni; hogy a két problémafaj összeolvad még abban az időben, érthető.

tiszta kifejezése, csak további befolyásának egyik formája.” A szervező erő ezzel csak egy bizonyos fajú közösségi erő.

Spann elméletének kritikájaként itt elégséges megjegyezni annyit, hogy ő mesterséges alakulatok, azaz organizációk mechanikus jellegét nem látja, szinte elvileg nem is *akarja* látni. A Spann-féle univerzalizmus odáig megy, hogy nem fogadja el egyének „szövetkezésének” szemmel látható tényét sem. Szerinte ez a társadalom individualisztikus *felfogása*, holott ez egy meglévő – igaz, nem általános – individualizmus *ténye*. Spann *ideáltipizálással* foglalkozik, de nem a valóság deskripciója érdekében, (pedig csak ez a lehetséges célja az ideáltipizálásnak), hanem *ideálmegállapítás* érdekében. A társadalomnak organikusnak *kell* lennie, ezért *nézzük is azt* organikusnak. Hol? Minden vonalon? Nézetünk szerint nem, hanem csakis ott nézhetjük organikusnak, ahol az valóban organikus. Spann továbbá, miközben az organizációk „első kategóriájaként” rámutat arra, hogy csak *hasonlókat*¹⁷ lehet organizálni, egyben egy másik elméletéről¹⁸ megféledekzik: arról, hogy egy szervezetbe viszont sokan bejutnak, akik *különbözők*, mert ép egymás hiányait ki tudják egészíteni. Az egyoldalú hasonlósági elvvel szemben a *kiegészítési elv* igen fontos ellensúly.¹⁹ És ez az organizációelmélet szempontjából azért is fontos, mert ebből érthető meg az organizátor szerepe és súlya: a beszervezettek lehetnek tömeglények, hasonlóak, átlagok, de a szervező maga mindig több, mint átlag. A beszervezettek lehetnek passzívek, a szervező mindig aktív és pedig sajátos *módon* aktív. Erre a módra sem mutat rá Spann. Sőt, amikor arra utal, hogy a vezető hatalmát és szerepét egyéninek nézni annyi, mint „individualisztikus pszichologizmus”, ez a vád visszahull. Mert amaz organizátor ép mint individuum és mint sajátos pszichologikum ha nem is mindent, de sokat megmagyaráz. Spann egészében a mélyreható elméletek egyikét adja.

3. A szervezésprobléma mozzanatai.

Minden szervező munka feltételezi a következő mozzanatok tekintetbevételét (s előre is szükségesnek látszik kijelölésük, részben, hogy egyoldalú beállításoktól eleve szabaduljunk, részben, hogy a műkifejezések rögzítettek legyenek):

¹⁷ A hasonlósági komponensről újabbán sok érdekes adat R. Michelsnél, *Soziologie*, 1926. 84. lk.

¹⁸ *Gesellschaftslehre*, 2. kiad. 1923.

¹⁹ O. von der Pfordben, *Organisation*, 1917. 11. 1. hangsúlyozza a különbözőséget – közelebbi értelmezés nélkül.

A) A szervezés egy szervezet funkciója érdekében van; a *funkciók célja* az első megoldandó probléma. Ez a szervezettan teleológiai kérdése. Egy bizonyos szerepkörbe beállítandó organizáció célja különböző értelemben és különböző tágosságban vizsgálható. A cél tágossága szempontjából ügyelnünk kell a szervezet *üzemi* céljának, s a mögötte rejlő egyetemes, vagy *társadalmi* céljának különbségére. Vizsgálni tartozunk előzetesen éppen a dolog szociológiai vonatkozásaiban azt, vajjon az organizációnak *önálló* vagy *derivált-e* a célja. Megállapíthatni véljük általánosságban azt, hogy az egy-egy-célra beállított szervezetek célja derivált. Szervezettségükhöz hozzátartozik az, hogy céljuk adott legyen; program az első, azután következik a megalakulás. Az első, teleológiai kérdés tehát egyben nemcsak a cél *minőségének*, hanem *adottságának* kérdése.

B) A szervezés további problémája annak megállapításában áll, hogy minő *részeket* kell megválasztani s együttműködésbe hozni. Részek kisebb szervezetekben az egyesek, nagyobb szervezetek, pl. az állam esetében már kisebb szervezetek is. E második probléma ezzel a szervezendő „részek” kérdése lesz. A szervezet működéséhez nemcsak személyek tartoznak, hanem materiális felszerelés is, s e kérdés célszerűen szintén ide csatolható.

C) Az adott célhoz szelektált részek megfelelő összeműködésbe jutnak. Ez alkalommal bizonyos személyi *viszonyformák* keletkeznek, pl. mellé- vagy alárendeltség igen sokféle árnyalatban, sőt keveredésben. A *szervezet* „belső viszonyai” csak akkor rendezettek, ha a szervezeten belül lefolyó, előírt cselekvések nemcsak „alapszabályszerűen” mennek végbe, hanem a személyi viszonyok terén is sima és akadálytalan az együttműködés. Ezen a ponton tekintettel vagyunk arra, hogy ez a probléma össze ne keveredjék a következővel, különben kérdésünket éppen szociológiailag érzékeny, s jellemző ponton homályosítanók el.²⁰ Különbséget teszünk *személyi* és *objektív-normatív* összefüggés közt. A szervezettanban gyakran előtérbe nyomuló jogászi nézőpont – a szabályzatok nézőpontja – nem szívesen tér ki arra, hogy valamely szervezetet uraló normák nem fedik a valóságos szociális folyamatokat, mint ahogy a közgazdaságtan is átlagosan absztrahál a személyi viszonyoktól, s megelégszik élő és valóságos személyek kapcsolatait helyett absztrakt „economic man”-ekkel. Szociológiai szem-

²⁰ V. ö. miként szimplifikálódik a kérdés pl. a részvénytársulatok rajza esetén, ha csak a *formát nézzük*. Ld. R. Passow: *Die Aktiengesellschaft*. (2. Aufl.) Jena, 1922,

pontból elsőrendű problémának a személyi viszonyformák kutatását tartjuk.

D) Kétségtelenül fontos az összeműködés *személytelen norma-rendje* is. Minden funkció bizonyos, zárt pályára terelődik. Törvények, rendeletek illetékességi köröket állapítanak meg. Minden funkció *személyfölötti szférából* kiinduló „beosztást” s irányítást kap. Az objektív normák uralma széles körben látható, ez *okozza* a funkciók eleve „lezárt pályájának” tragikumát, amidőn a zárt pályájú funkciórészekből a személyi elem túlságosan kikapcsolódik.

Hogyan vélekedjünk a szervezet „norma-eleme” és „személyi eleme” viszonyáról? Sokan azt vélik, az első a lényeges,²¹ a szervezet „alapszabályszerű rendje”, s ha valahol zavar támad, a paragrafusok közt keresik a hibát. Sokan mélyebben kutatnak. Mindenekelőtt meglátják, hogy szabályszerű és *következetes* hézag tátong az alapszabályszerű működési rend, s a tényleges menet közt, miután minden szabályozás lényegében *csak* az előrelátható – mert mechanikus – működési mozzanatokra tud berendezkedni. Az, hogy a szabályzat ennek tudatában lehet, midőn valakit szabad rendelkezési körrel ruház fel, sőt a szervezetben sokfelé elszórt „diszkrecionárius jogok” keletkezhetnek – s ez által az u. n. előreláthatatlan hézag maga is quasi szabályozás tárgya, tehát a „szabad” cselekvés mint más, maga is elvileg jogon illetve szabályzaton alapszik – csak látszólagos megoldás. A tényleges *életet* megfigyelő szociológus gyakran a „kollektív” szempontot meghazudtoló tényre bukkan: egyes egyének személyi vénájától függ hatalmas *szervezetek* sorsa. Felteheti a szervezattan a kérdést: nem *éppen* merőben előreláthatatlan (praemechanikus) esetek körébe esik-e a *szervezeti* működés kritikus pontja, sőt esetleg átlagos funkcióinak súlypontja? Az előreláthatatlan mozzanatok a szabályzat valójában nem szabályozza „diszkrecionárius jogok” közbeiktatásával, hanem csak formálisan *intézi* el, *keretezi*, üresen hagyja, tűri, és esetleg ép itt folyik le a lényeges akció, mely a szervezet élet-halálkérdését fogja jelenteni, íme, arra utalunk, hogy a *szervezet* s a jogi szabályozás racionalitása mögött ott lát-

²¹ Stammler („*Wirtschaft u. Recht*”), 1921. 117), hangsúlyozza, hogy a jogszabályok mellett a szokásos egyezményeknek nagy szerepük van; „der Rechtsbegriff darf im Gegensatze zu den Konventionalregeln nicht einfach auf das Moment der .Organisation* gestellt werden, die bei jenem vorhanden sei, bei den letzteren fehle. Organisation heißt weiter garnichts als: unter äußeren Regeln vereinen; – dieser aber ist bei den beiden Klassen sozialer Regelung gleichmäßig möglich.” Evvel még nem hártja el azt a felfogást, hogy általában norma a szervezés lényege.

hatjuk az aktuális élő akaratot, a *szervező* személyiségét, a *vezető* szerepét, a norma személyfölköttsége mögött ott van egy „credo quia absurdum”, egyénileg rugalmas racionalitás és ez fog dönteni, azaz abszinte alig magyarázható *hit*, mint személyes véna. A hadvezért alkalmas pillanatban a krízispontban nem szabályzatkönyvek segítik át. A normák lényeges szervezeti szerepével szemben a személyi erők dinamikáját mutatja számos szervezet, minél nagyobb, eo ipso normateltőbb, annál inkább. Alább arra utalunk: a normateltség azaz deperszonalizálódottság „túlszervezést” hoz maga után, ez pedig részleges benuulás.

E) A szervezet „környezete” is figyelembe veendő. A szervezet úgy létesülésekor, mint önálló működésekor bizonyos *szabadságállapothoz* van kötve; ha nincsenek szabad állapotban a szervezendő elemek, nem tud a szervezet megalakulni; ha működése közben nem talál megfelelő szabadságot, a szervezet elnémul, alárendelt résszé válik, azaz végül is beolvad.

Ezek a főkérdések, melyek közül nézetünk szerint az eddigi szervezettannal szemben, egyiket sem lehet elhanyagolni: 1. a szervezeti *cél* és beállítottság, 2. a szervezendő *részek*, 3. személyi (tényleges) *viszonyformák*, 4. a forma-rend és 5. a *szabadság-állapot-mérték* kérdései. Nem tartjuk mind e problémákat társadalomfilozófiáinaknak, ilyen csak az *A* és *E*, a *B* és *C* tulajdonképp társadalmelemzésből áll, *D* pedig a társadalompolitikába ér fel és jórésztben technikai ügy. Nem skatulyázni óhajtunk ezzel, de védekezni eltorzulásokkal szemben; az ily tudományelméleti részenállás nem pedantéria, de óvatosság, hiszen ép az előttünk álló irodalom mutatja világosan, minő töredékesen és torzultan merült fel az organizáció problémája, legtöbbször csak technikai síkon tárgyaltak részleteket, tudtommal az egészet eddigelé nem.

A szervezeti problémák teljes sorának megvilágítására egy tanulmány keretében vállalkoznunk nem lehetséges. Azon problémák közül, melyek szorosabban társadalomfilozófiákkal függenek össze, az első a teleológiai probléma (*A*) Ennek a kérdésnek tüzetesebb megvilágítása egyrészt szükségesnek látszik azért, hog/ az organizáció-probléma a technikai síkról felemeltessék (4), másrészt, hogy magának a szervezésnek természetére nézve (5) a leglényegesebb adalék felszínre kerülhessen.

4. Cél-problémák.

Minden szervezés célját, mint már fentebb említettük, kétféle tágasságban lehet felvetnünk: üzemi és társadalmi síkon. Az első, üzemi sík vizsgálata emelkedik ki az irodalomban

szervezés teleológiája természetszerűleg kettős problémát tartalmaz. A szervezés célja, mint probléma lehet *tartalmi* és lehet *formális*. A tartalmi teleológia azokat a problémákat öleli fel, amelyek a célt tartalmilag („mely cél”) állapítják meg; a formális teleológia ezt megelőző feladatokat old meg („minő cél”), így megvizsgálja a célösszefüggéseket, vizsgálja a *célnemeket* és *célköröket*, kutatja a célok összefüggésbe hozhatóságát stb. Ide számítjuk a következő célvizsgálatokat, amelyek a *célterjedelemre* vannak tekintettel: mi a különbség *üzemi* s mi a *társadalmi cél* között.

Egy gazdasági vállalat közvetlen üzemi célja ama termék kijelölése és elkészülése, melynek termelésére rendeztetik be a vállalat. Ez azonban éppen nem teljes célmeghatározás.

Vegyük szemügyre a fasiszta-uralom²² felléptét megelőző – és amaz uralmat sokban egyenesen provokáló – olasz gyárfoglalások esetét. Az olasz kommunista érzelmű munkásság fegyveres öröket állított a gyárak kapujába. Kitiltotta a gyárvezetőség tagjait, feleslegesnek vélte a mérnökök munkáját is, s minden magasabb intellektuális munka elvégzését. A gyár megvolt, működésben volt, a berendezés készen s érintetlenül állott, csak ép az üzemet folytatni, azaz „termelni” kellett; elég volt az ügyes, betanult munkavezetők irányítása, hogy a nyersanyagokat feldolgozzák. Az üzemi oldalon tehát rendesen folyt minden, a munkások nem vették észre, hogy mindeddig csupán termelési-üzemi nézőpontból fogták fel s oldották meg a *szervezet* funkciókörét. A válság csakhamar megkezdődött; a kész termék raktáron maradt. A szocialisták e jelenséget csakhamar elkönyvelték a maguk beidegződött frazeológiájukkal: „a kapitalista társadalomban” van a hiba, ez „bojkottálja” az árukat, nem „szimpatizál” a szocializált üzemekkel, hagyja az „új rendszert” csődbe kerülni, holott az eredendő hiba abban a köznapi tévedésben van, hogy az üzemi célt teljes célnak látják. Az üzemi cél-gondolkodást a 19. század kapitalista gondolkodása nem tudta kitágítani társadalmi célgondolkodássá. Ez látható a szocialista elmélekedések széles vonalán is. Az üzemi célgondolkodás a gyárvállalat funkcionális egységét, a részmunkák harmonikus kapcsolódását csak addig kíséri figyelemmel, míg a termék elkészül. Tehát lényege *a funkciók biztosítása a termékig*. *Ezzel* szemben nem kell itt különösebben aláhúznunk, hogy a termék előállítására csak azon a ponton válik valóságban termékeny céllá, amely ponton a termék azon „*társadalmi szerephez*” (a közgazdaság régies nyelvén: a fogyasztáshoz) el tud jutni, amely szerep a társadalom univerzális célbeállítottságához képest lehetséges.

²² Rob. Michels, *Sozialismus und Faschismus in Italien*. 1925.

A szervezet közvetlen üzemi céljának kidolgozása önmagában semmit sem jelent. Egy *egyetemes társadalmi cél világ* közepét kell az egyes szervezet céljának elhelyezkednie; az univerzalista kiindulás alapján a szervezetnek kifelé kell dolgoznia. Az üzemi elgondoláson túl következik egy sui generis „társadalmi” cél, melynek a szervezet szolgál. E szerint nincsen autonóm vállalat? Az autonómia kétfélet jelent: 1. célok szabad megállapítását, 2. eszközök szabadon választhatását. Valóban autonóm a vállalat akkor, amidőn szabadsága van öncéljainak élni önmaga választotta eszközökkel, akadályoktól mentesen. Mindez azonban még nem jelent korlátlan lehetőséget. Maga a szuverén állam sem lehet autonóm minden téren, sőt éppen sokoldalú életkapcsolata folytán sokoldalúan erősen lekötött, úgy hogy számos téren teljes önrendelkezésének részben látszatát, részben csak elvét tartja fenn.

A szervezés *társadalmi* „céljának” elgondolása elméleti szigorúságban a társadalom lehetséges összes céljainak tekintetbevételét tételezi fel. A probléma e szerint korántsem könnyű. A magángazdasági-liberális gondolkodás hozzászoktatott ahhoz, hogy csak bizonyos pontig szabad a célegondolás tágasságát kiterjeszteni; pl. a profitszempontra egyszerűen csak a piacig való (tehát a *vevőtársadalomig* való) elgondolásig megy. Ha azonban a társadalom szervezése ily piac-szempontra halad, azaz mellőz oly mozzanatot, amely a gazdasági nyereségszámlán túlhalad, úgy a felesleges cikkek és funkciók közül rendkívül sok társadalmilag helyes, megengedhető lesz. A közgazdaságban az *egész* teleológiai problémát tulajdonképp látszattmegoldással kerüli meg, amidőn „szükségletrendszer”-hez alkalmazkodást ír elő. A közgazdaságtan nem veszi figyelembe, hogy a társadalmi teleológia nemcsak *mechanikait*, vagy *mechanizálható* „szükségletekre” terjed ki, hanem ezen lényegesen túlra.

A teleológiai probléma nehézsége éppen a „társadalmi szükségletek” változékonysága és történeti jellege, azaz a kor színvonalához képest különböző *szükséglet-plaszticitás*. A társadalom, a „piac” felvevőképessége különbözőképp állandó és befolyásolható. Ha egy kiváltképp nem mechanizált vállalatról óhajtunk beszélni, kiadóvállalatra kell gondolnunk. E példa egyben a szervezet túltra mutatásához is beszédes példa. Kiadóvállalat, nyomdaüzem, elárúsító üzem stb. lelke nem az üzemi rész. Irányító eleme kettős: néhány szakemberből álló irodalmi tanácsadó szervezetrész, és egy pénzügyi-gazdasági szervezetrész. Hogy a kiadandó cikk a közönség fennálló, illetve várható irányzataihoz képest mit ér – aktuálisan, az első határozza meg. Az irodalmi vezető sajátos helyzetben van; könyveknél az új cikk gyakran az

összes előző irodalommal való verseny közepett, az „objektivált”, történetivé vált értékekkel szemben is kell, hogy érvényesüljön. Az üzemi „termék” nem támaszkodik mechanikus szükségletrendszerre. Egy „még be nem érkezett irány” is szóhoz juthat. A cél nem is már fennálló szükségletek kielégítése, hanem megteremtése. A meddő vállalat önálló bolygó, mely sem meglévő szükségletet kielégíteni, sem szükségletet provokálni nem tud.

Visszatekintve láthatjuk a következőt. A szervezés céljának megállapítása kettős: 1. befelé a szervezet felé, 2. kifelé „a” társadalom felé. Az első csak üzemi célokból áll, a második társadalmi célvilághoz való kapcsolat. Az első *összerendezés*, a másik *hoz-zárendezés*.

Maga az organizáció alkotja-e meg önmaga célját vagy céljait? Ez elképzelhetetlen. A célnak adva kell lennie, ez az első probléma (A); a cél adottsága mellett a megalakuló szervezet a célt nem megkoncipiálja, hanem a célnak megfelelő tevékenységet foganatosítja. – Ebből bizonyos tragikum következhet: a célok elmechanizálódása folytán a szervezet elmerevedése áll be nem ritkán. Okaival számolnunk kell.

Nem kétséges, hogy minden organizáció többé-kevésbé *mesterséges alakulatnak* tekintendő. A modern társadalmi milieu megfigyelése arra az észrevételre vezet, hogy az/egyes szervezetek mintegy sűrű egymasmellettségben bele vannak szórva a társadalom egész területébe. Egyik organizáció a másikat éri, úgyhogy ma már a *természetes* szervezetek működési formáit szinte elborítják. A mesterséges szervezet nem tekinthető anonimnak, hanem megnevezettnek és ismeretesnek. Cégek, egyesületek, érdekképviseletek, államok, testületek stb. szinte jegyzékbe foglalhatók és elvi szabály szerint sok téren jegyzékbe is foglaltak (pl. cégjegyzék). Másrészt az organizációk gyakran átütő erejűek, mozgékonyak. Működésük híre bejárja a napisajtót, évi jelentések szólnak szerepükről, sőt a szabad verseny rendszerében hangos reklámok hirdetik létüket. Mindezek s más fel nem sorakoztatható tények hozzák létre azt az állapotot, hogy a modern társadalom figyelme immár szinte maradéktalanul mesterséges társadalmi szervezetekre koncentrálódik. A szociológiai elmélet a maga rendszeres látásával a fény mellett bizonyos árnyakat is észrevesz.

A szervezeteknek először is a *célköre korlátozott*, ami annyit jelent, hogy a szervezet nem egyesít mást, mint homogén célt, másrészt az illető organizáció célköre tetszés szerint *tágíthatónak* nem mutatkozik. A célkor egy-egy célfaj, vagy célnem körét nem lépheti túl. Célnem pl. szellemi-erkölcsi cél, más célnem gazdasági, harmadik katonai stb. Ezek a célnemek elég tágak

ahhoz, hogy több célnak²³ élhessen egy organizáció, viszont azonban többféle vagy többnemű célnak nem élhet. Tegyük bizonyos gondolati kísérleteket, képzeljük el a *célkitűzés* oly eseteit, melyek nyilvánvalóan abszurdok lesznek. Olyannyira groteszk eseteket képzelünk el, (aminek már elgondolásához is némi előgyakorlat szükséges), hogy az olvasót kérnünk kell, ne lepődjék meg a konkrét jelzésű esetek furcsaságain. Tegyük fel a célnem túllépésének következő eseteit. Egy festékárúnygyáros verses köteteket ad ki. Avagy fordítva: a Szent Isván könyvkiadó társulat építészeti anyagok, vasgerendák stb. elárúsítása céljából „bővíti” ki üzemet. Avagy: a Szociális Missziótársulat bank és tőzsdeirodát létesít. A Hermes-bank borbély üzletet nyit. A kispesti zománcégygyár hadsereget szervez. A ceglédi faiskola politikai pártot alakít. Az újpesti bőrgyár klasszikus gimnáziumot nyit – ily tervek vagy üzembővítések csak elmebetegintézetekből pattanhatnak ki, elképzelhetetlen abszurdumok. Ez elgondolási kísérletek arra az észre nem mindig vett tényállásra figyelmeztethetnek, hogy az egyes (mesterséges) organizációk *célneme* (s ezzel *célköre*) lezárt és tetszés szerinti tágíthatóságáról beszélni sem lehet. Ha azt mondjuk, hogy a szentendrei szerszámgyár – nem alapíthat új vallást; avagy egy vallásos szekta (egyesület) nem foglalkozhat vasöntőde alapításával, ezzel azt tartjuk a szervezetek természetéhez tartozónak, hogy egy *gazdasági üzem* nem lehet *erkölcsi-szellemi* célkörbe átsapó, fordítva egy szellemi-erkölcsi célkörű (célnemű) egyesülés nem csaphat át tisztán vastermelés-technikai célkörbe. Vannak átsapások, amelyek lehetségesek, s amelyek nem. Egy újságvállalat pl. nem alapít vallást, ami természetes, de egy vallásos szekta alapíthat újságvállalatot, mert az elsőnek célköréhez képest idegen a második: az újság sub specie actualitatis nézi a világot, a vallás sub specie aeternitatis; az első eset ki van zárva, mindkettő más „szellemet” juttat érvényre. A lényeg pontosabban abban állapítható meg, hogy minden szervezet egy. *sglk&benj?gynemű mptiyumrendszert kristályosít ki a maga körében»* Második esetünk viszont, mely szerint a szekta újságot indít, nem *azért*, hanem csak *annyiban* lehetséges, amennyiben az újság *is* egy vallásos életfelfogás szolgálatában állhat. Itt tehát nem a *célkör* (vallásos életnézet) bővült, hanem az *eszköz* az előbbiekhöz hozzájáruló valami (újság). Eszerint az egynemű motívumrendszer (életfelfogás ápolása) tulajdonképp megmaradt, az eszközök köre tágult.

A következő eset legyen ez. Egy újságvállalat, mely híreket

²³ A *monotelikus* jelleg tehát nem egy célra, hanem egy *célnemre* utal.

nyújt, tehát mintegy a szellemi forgalom vállalata, tegyük fel, politikai pártot alapít és gőzekéket hoz forgalomba; minden esetre erősen szokatlan, de nem lehetetlen, mert egy újság lehet politikai irányú, tehát politikai párt alapításában tényleges indítószerepet vállalhat, az újságvállalat másrészt – sőt elsősorban – üzleti vállalat, tehát amint rádiókat hozhat forgalomba, elvileg (ha nem is gyakorlatilag) mezőgazdasági eszközök forgalombahozatalára is kiterjesztheti működési körét. Az újságvállalat ama bifurkációjának tehát csak gyakorlati akadályai lehetnek egy siker-kombináció keretén belül.

Jellemző a mai szervezésűgy jelenségeinek megfigyelésében két irányzat: 1. a *specializálódás* közismert ténye, amidőn mind speciálisabb cikkek kizárólagos termelésére vagy forgalombahozatalára rendezkedik be egy szervezet, 2. ennek ellentétéként a *működési célkör kiterjesztése*, pl. banküzlet háború alatt áruüzlettel, fakereskedelmi vállalat építéssel foglalkozik. Mindannak dacára célok terén való „elkalandozás” esete ritka s ennek oka nemcsak személyi akadály, hogy t. i. egy szervezet vezetősége képtelen a piac zűrzavarában, vagy a működés technikai követelményei terén eligazodni, a lényeg: *az uralkodó és különösen akcióképes motívumok nem fejlődhetnek ki, hacsak nem válnak egyoldalúvá.* Nem lehet valaki nyereséget hajszólo tőzsdéügnök és művészetében önfeledten dolgozó szobrász. *A dolgozó motívumok lezártsága* a siker első biztosítéka, A szabadversenyos világ széleskörű túlermelésében pedig a dolgozó motívum lezárt erőteljessége, átütő ereje elengedhetetlen követelmény.

Minden modern organizáció ezért legelsősorban egy célnemen belül egy gélkor többé-kevésbé specializált szolgálatára *rendezkedik* be. A szervezés lényege az, hogy *egy* célnak alárendelt, célszerűen és szigorúan alárendelt legyen minden: a *szervezés egycélúsítás monotelizálás.* Spann nem ismerte fel, hogy az egycélúsítás, ami egy-egy modern szervezet lényeges vonása, egyben mechanizálódás is. A szervezet gyakran gépeket alkalmaz, sőt maga is géppé tesz, maga is egycélúsága érdekében technifikálja egész szerkezeti összetételét, működésének lehetőleg tág körét egycélúsítja olyannyira, hogy önmaga is egészében quasi-mechanizmusnak tekinthető, *société-machine.* Alkalmazottjai is szabályozott működésű, nagy munkát végző, itt-ott magába a gépszerkezet közeibe beilleszkedő, munkalánchoz kapcsolódó gépemberek.

A modern társadalom eme sajátos látványa a százévelőttihez képest zavarba ejti a szellemi élet nem egy megfigyelőjét, kiknek lelkében a *szellemi életegész* romanticizmus-korabeli ideálja él.

Ez a mai szociológiában sem hiányzik, mint Spann esete jól mutatja. A spontán üde, teremtő, rugékonny szellemvilág a modern géptársadalomban már nem saját törvényei szerint él, hanem a társas gépezet belső szükségességeit követve lefokozott energiával működik, mielőtt erre a kérdésre áttérünk – részletesebben vizsgálendő a gépies-mesterséges organizáció és a teremtő-szellemi közösség egymáshoz való viszonyát – kutatnunk kell némely teleológiai tény következményeit.

A gépiessé vált szellem működése a specializált munkáé, a munkamegosztás keretében bekövetkező *munkatagolás* következménye: tökéletesedés *egy* irányban, gazdaságos erő kifejtés általában, de benne nem a teremtő véna kiduzzadása látható. Kialakul az *egyéni én* helyett a *technikai én érzése*: csak üzembrész vagyok. Kialakul az utolsó félszázadban kettős hangulat s élet-elképzelés: az egyik az üzembrészt lefokozott psziché ressentimentja, mely a szocialista társadalomkritikában található széles vonalon, de – ezt túldominálja a másik, az üzemek látható eredményeinek csodálata, hit abban, hogy „szervezéssel” mindent el lehet érni. Ezt a hitet immár *panorganizacionizmusnak* lehetne mondani. A szervezés a modern csoda, a szervező a modern csodatevő, egy modern misztika hőroza. Egy irányzat, mely túlságba ment, szinte általánossá vált: a szervezési eszme, mely mindenüvé szétterjeszkedett, úgy hogy uralkodóvá lett végül is egy *szuperorganizatorius üzemi kultúra* magától értetődősége. A szervezés elmélete erre felfigyelve bizonyos árnyakat lát a fény mögött megjeleniy. Az üzemek 1. *érzékeny szervezetek*, csekély rugékonyságuk van; amint látunk hatalmas sikereket „alapítások” után megjeleniy, úgy megszokott látvány lett az alap gyengesége folytán beérkező bukás is. 2. Az üzemek éppen nem mindig *tartós* szervezetek is; stabilitásuk csak látszólag van meg. A vállalkozási kedv azonban erre a tartósságra már nem igen törekszik; az amerikai kultúra mutatja erős fénnnyel azt, hogy a gyors „belevállalkozás” már eleve jelentékeny rizikó elfogadásával indul útnak. A stabilitás eszméje régebbi kultúrákkal szemben már nem vonzó.

Az elmélet számára új probléma keletkezik. Ha az üzem, a mesterséges organizáció már jelentékeny elgépiesedést mutat, kutatni kell 1. azokat a szervezeti fogózópontokat, amelyek a gépies szervezet racionális alakulása közepett *szervezés* mellett bizonyos *szervesítést*, szerves elem bekapcsolását teszik lehetővé. 2. A szervezés tapasztalás szerint csak egy bizonyos, pontig jár haszonnal, munkaökonómiával, siker-többlettel; egy ponton viszont hátrányok jelentkeznek: „*túl szervezés*” áll elő! Az organizációtan-

ban új problémát vetünk fel ezzel a kérdéssel: minő ponton áll elő az, amit *szervezési optimumnak* nevezünk, amelyen túl tehát a túlszervezés hátrányai automatikusan jelentkeznek. Ez optimum kimutatása elvi előreláthatóságot fog jelenteni, sőt gyakorlati hasznót is jelent, ha egy „szervezési optimum” határozott kimutatása lehetséges, amelyen való túlhaladás egyszerű számvetés vagy tágabban szociológiai analízis alapján is igazolható.

Ezzel kapcsolatban társadalompolitikai térre *vezető* probléma lesz: a szervezetnagyság kérdése, a szervezeti *rész* autonómmá tétele, a szervezet adminisztratív áttekinthetőségének és gyakorlati *ellenőrizhetőségének* megállapítása, melyeket később vetünk majd felszínre.

5. Személyi viszony-problémák.

A szervezési elméletek a közgazdaságtan sugalmazása alatt túlnyomó részben a munkamegosztás technikai tényeire szegeztek figyelmüket, ami áthatott a szociológiára is.

Leopold von Wiese szerint²⁴ „als organisiert erscheint uns ein soziales Gebilde dann, wenn *Funktionen*, durch die den Zwecken des Gebildes entsprochen werden soll, auf die Glieder (Personen und Personengruppen) *verteilt sind*.” Itt a funkciórészek (B) és funkcióviszonyok kérdése (D) emelkedik ki középponti kérdése. A funkciótagolás ésszerűségén túl alig mondanak egyes írók valamit.²⁵ E. Cary Hayes szerint²⁰ a szervezés lényege: tó elicit diverse *activities* adapted to specific ends and correlate them into effective systems in which the interrelation of the activities multiplies their effectiveness. Három mozzanatról van szó, amely „rationalised social activity”-t eredményez: 1. olyan *egyesített* tevékenységről, amelyek nem egyformák – ellenkezőleg csak *párhuzamos* tevékenységről volna szó; a közös munkából egyesek mint vezetők kiválnak. 2. a munkák *korrelációjáról*, miközben mindenik részmunka nyer a többivel való viszonya folytán, 3. a részmunkák közös cél szolgálatában állásáról. Munkamegosztás és teleológia eszerint a két főprobléma.

Már csak épp futólag említjük, hogy a kezdetleges munkamegosztási elméletek (pl. Platón, vagy Smith) után az újabb el-

²⁴ *Allgemeine Soziologie als Lehre von den Beziehungen*, II. (1929) 49. t.

²⁵ Néha ennyit sem; v. ö. la notion d'organisation social kérdéséről E. Waxweiler, *Esquisse d'une sociologie*. 1906. 258. 1. (Travaux de l'institut Solvay, Bruxelles).

²⁶ *Introduction to the study of sociology*,⁹ 1920. 379. 1.

méletek merőben üzemi irányban fogták fel a kérdést. Marshall²⁷ Spencer differenciáció-fogalmára hivatkozik. *Bücher K.*²⁸ tette közelelttűvé a „*munkatagolás*” fogalmát, mely részmunkák önállósulása egy üzemen *belül* (Arbeitszerlegung), míg a termelési megosztás (Produktionsteilung) több üzemen közötti kapcsolatra utal (pl. gyapjútermelés – gyapjúszövés) s ismét más a foglalkozáshasadás, amely akkor áll elő, amidőn, rendszerint finomsági igények szerint, önálló munkafaj alakul ki (Berufsspaltung).

Mindezekben az elméletekben, melyek általában csekély tárgasságban veszik szemügyre a társadalom szervezésének kérdését, az üzemi gondolat túlnyomóságát az mutatja, hogy more oeconomico g. *munkák* kapcsolatára ügyelnek, nem pedig a munkavégzők kapcsolatára. Nézetünk szerint lényegesen elhomályosítja a speciálisan szociológiai problémanézést. Ez utóbbi nem hagyhatja figyelmen kívül azt, hogy ha a szervezésben nagy jelentőségű is az imperszonális munkarend (D), tehát tisztán jogi formákból (szervezeti szabályokból) is messzemenő következményeket lehet vonni, mégis minden szervezeti szabályzaton túl a szervezet élete maga csak akkor tárul fel előttünk, ha a *személyek* kapcsolatait a maguk tényleges valóságában megláttuk s a szervezet működése csak akkor teljes, ha az érintkezés teljesen kiegyensúlyozódottan, s a maguk összeillőségében habituális pályákon folyik le. Valami jól szervezett lesz akkor, ha *személyek közt* nincsen súrlódás, illetőleg erre alkalom nem kínálkozik. Súrlódások rendkívül bénító hatásáról beszédes példákat nyújt akár egy forradalom (pl. nálunk 1849), akár a világháború folyamán a központi hatalmak hadvezetőségei. Az ily esetek makroszkopikusan mutatják a kisebb szervezetek mikroszkopikus hasadékait. Gyakori feltételezés az egész kérdést egyszerűen áttolni imperszonális síkra (D), azaz azt vélni, már a szervezeti szabályokban megvannak a később jelentkező hibák kapui. Ezt túlzásnak tartjuk.

Egy probléma minduntalan felüti a fejét – legutóbb az u. n. „üzemi demokrácia” (*Betriebsdemokratie*) kérdésében, – amely a legáltalánosabb eszmei háttértől, a szabadság problémájától (E) kezdve a legapróbb mozzanatokig érezeti a hatását. E kérdés a személyek közti érintkezésmód kérdése általában.

Két oly viszonyfajt kell elemeznünk, amelyben személyek „személyileg” vannak érintve: az alárendeltségi és mellérendeltségi viszonyok közepeit. Bizonyos disztinkciókra van szükségünk

²⁷ V. ö. *Principles of economics*. (1807). I. 138. lk.

²⁸ *Die Entstehung der Volkswirtschaft*. 16. kiad. (1922.) I. 305. lk.

az irodalomban található gyakori félreértések leküzdésére. Min-den szervezetben „kell lennie alárendeltségnek”, amint ezt Spann különösen hangsúlyozta. Nincs kétség az iránt, hogy megfelelő alárendeltség nélkül minden szervezet gyenge és széthulló. Az összeműködésnek ez a legfőbb biztosítéka. Ma is emlékeztünk minő visszásságra engedett következtetni az a tény, hogy az októberi forradalom alkalmával szétszökdő legénységet a kaszárnyákba akkori vezetősége ígéretésekkel (mozi és másféle szórakozások) próbálta visszacsalogatni. Ilyenmő propaganda gyökerében támadja meg a katonai szervezet szellemét, melyből nem hiányozhat a szubordináció. Egy ily eset már veszedelmes lépést jelent, praecedense a következőknek is: arra mutat, hogy a vezetőknek nem volt fogalmuk a katonai szolgálati viszony természetéről. A hadsereg nem szalon, hol a felkérés vagy megnyerés tónusa uralkodóvá válhat. Az ily szervezetnek lényegéhez tartozik az, hogy benne a szubordinatív viszony döntő. Téves azonban a szervezés problémájában arra következtetni, hogy ez a szervezeti struktúra általánosítható és nem csak speciális. Vannak szervezetek, ahol a szubordinatív viszony csak kivételes és nem normális, úgy hogy le kell szőgeznünk: az alárendeltségi viszony nem szükségképeni, a viszonyforma szempontjából általánosnak csak az *aláhelyezettségi* viszony mondható (párhuzamosan természetesen a melléhelyezettségi viszonyokkal). Terminológiaiilag célszerűnek fog bizonyulni az, hogy itt kétféle Viszonyról szőlünk, mely minden szervezetben feltalálható, *kooperatív* és *szuboperatív* viszonyról. Ezzel egy gyakori félreértés lehetőségét küszőbljük ki. Az alárendelésben két mozzanat van együtt: (1. az aláhelyezettségi (vezetés-alattisági) ténye és 2. az aláhelyezettségi módja; az alárendelttel szemben lehetséges merev parancsfőmát alkalmazni – ez utóbbi oly attitűdforma, amely az előzőhöz szükségsszerűleg nem tapad; az aláhelyezettségi tényből még nem következik, közszóval, a parancsoló „hang”, vagy „fellépés”. Amily természetes pl. az, hogy egy fegyenclelep vezetője parancsol a fegyencnek, oly természetellenes volna az, ha egy orvos megfelelő gyógyítási eljárást nem „javallna”, hanem „parancsolna” a betegnek. Jó szervezők őszönösen megérzik, hogy alkalmazottaikkal szemben minő viszonyfőmát érvényesítsenek, a szokás, a hagyomány, az egyéni életfelfogás, a politikai uralkodó rendszer közrehatnak, hogy valaki *vezetői* pozíciójában az általa vezetettek, vagyis az aláhelyezettek mikép érintse: parancs, vagy más „enyhébb” főmák útján bírja összeműködésre. Máris látható, hogy ezek a viszonykérdések nem egy imperszonális, vagy jogi rendezés kérdesei, hanem tényleges, *személyi* viszonyokhoz tartozó mozzanatok: a szubope-

ratív rend kérdései, amelyek époly fontosak, mint a kooperatív rend, az egyszerű üzemi munkamegosztás, illetve tagolás kérdései.

A szervezéstan sem maradt mentes azoktól a vitáktól, melyek mintegy politikai elemet visznek be a szervezésbe az *egyenlőség* követelménye által. Nincs ennél zavarosabb pontja kérdésünknek. Spann úgy ítéli: „semminő más fogalom nem játszik ily elhatározó szerepet s a társadalom elméletében sehol másutt ennyi zavar és tisztázatlanság nem uralkodik”. Arra már utaltunk, hogy az egyenlőség *tagadó kifejezés* a szó pozitív látszata dacára; viszonyítást tételez fel, midőn valakivel *szemben* követel egyenlőséget; bizonyára helyesebben, mert itt matematikai kifejezésnek semmi értelme nincs, egyenlőbség követelésről lehet szó. C. Schmidt,³⁰ a politikai fogalmak jeles történésze, így fejezi ki a tényállást: „Jede Gleichheit bekommt ihre Bedeutung und ihren Sinn *durch das Korrelat einer möglichen Ungleichheit* (sie). Sie ist um so intensiver, je größer die Ungleichheit gegenüber denen ist, die nicht zu den Gleichen gehören. Eine Gleichheit, ohne die Möglichkeit einer Ungleichheit, eine Gleichheit, die man von selbst hat und überhaupt nicht verlieren kann, ist wertlos und gleichgültig/” Az egyenlőség követelménye, vagy eszméje lényegében nem birtokra irányul – nem ez az, aminek lehetséges elvesztése az egyenlőségkövetelőt izgatottá teszi. Az egyenlőség emberi-személyi *viszony* ideáljának egyik mozzanata. A szervezet problémájában ott merül fel a kérdés, ahol a merev uralmi viszonyt ki akarják küszöbölni, nem akarnak „alárendeltséget” látni s mindenbe „kooperatív szellemet”, azaz egyszerűen *munkatársi* viszonyt akarnak belevinni. Ez a pont megkívánja, hogy megvitasuk a kérdést. Részünkre meglepetéssel járt az eredmény, melyre jutottunk: az egyenlőség-eszme jogosnak mutatkozik; ámde nem valaminő magasabb politikai, hanem csakis technikai nézőpontból, s ma úgy látjuk, az egész egyenlőségi és demokratikus irányzatnak igazi motívuma ép a szervezésproblémából eredig

Vajjon valóban egyenlőségről volt-e szó akkor, amidőn egyenlőséget látszottak követelni?³¹ Konstatálható, hogy az egyenlőségkívánalmak vagy ott indultak meg, ahol már a *szuboperatív* vi-

²⁹ *Ethika, szociológia, társadalomfilozófia*, Athenaeum, 1929.

³⁰ *Verfassungslehre*, 1928. 227. 1.

³¹ Spann (*Der wahre Staat*, 1921. 56. lk.) maga nem tudja elhatározni magát, mily irányban döntsön: „der Begriff der Gleichheit ist in Wahrheit weder ein individualistischer noch universalistischer, sondern ein Mischbegriff”. A szervezéshez egyenlőség is kell, meg az ellentéte is; „das Homogene ist nicht organisiert, das Organische ist nicht homogen”.

szonyt jogtalannak érezték, vagy ott, ahol a *szubordinatív* alaku Lisú viszonyt feleslegesnek érezték, hiszen a hozzájatapadó parancs-attitűdben lehet egy céltalan mozzanat, miután a megjelenő parancs-attitűd maga nem lehet cél, hanem csak eszköz, s ha ez eszköz merev, kemény s visszatetszést kelt, és *ha* e mozzanatok elkerülhetők, el is kerülendője. Úgy találjuk, hogy az egyenlőségkívánalmak ritkán és csak látszólag magára az egyenlőségre irányúinak, hanem inkább csak egy „megbecsültebb” bánásmódra. E mögött micsoda tendencia van?

Kétségtelenül *elsősorban* egy növekvő individualizmus. Amidőn különválasztunk két *viszonyt* (szuboperatív-kooperatív) és két viszonyban állási *módot* (szuboperatív-szubordinatív), oka vagy az egyik, vagy a másik viszonytag, vagy mindkettő megváltozása, részlegesen önállóvá válása. Bizonyos, hogy amidőn az alárendeltségi viszonyokról szó esett, a szubordináció attitűdformája szinte az egyenlőség! és demokratikus irányzatok pergőtüzébe került, a francia forradalom óta szüntelenül folyó politikai propagandának nagy szerepe volt ebben, úgy hogy a kisebb organizációkat is alapjukban érintette. A főtény mégis az, hogy valóban növekedett a reális önállóság, a pályacsere, az individuális élet lehetősége/² Itt mégis az élet teremti meg az ideológiát, nem az ideológia formálja az Hetet, habár olykor anticipálta is. Amidőn a 18. században kidomborítani *kezdték* „az emberi méltóságérzettel össze nem férő alárendeltség” visszasságait, amidőn az új „demokratikus állam” ideája még csak tervezet, amidőn az „autonóm moralitás” gondolata kialakul az etikában, éppen csak csirázóban van a modern társadalom mobilizmusa, de korbéli ellenhatások az elavuló és megmerevedett rendi állammal szemben máris kipattant jak az alap-tendenciát: a szabad és *magáért felelős* individuum kialakítását. Az egyenlőség-eszme egyelőre meglévő egyoldalú (nem szerződéses) kööttségekkel szemben hasonlókép csak reakció. De mindez már félszázad múlva megfelelő lesz a társadalom tényleges fejlődési irányvonalának: minden az egyéni erőtl függ, jogok, pozícióigények, vagyon, szabadság, s kezdődik az az állapot, ahol

³² „La doctrine de l'égalité qui inculquait au peuple la croyance dans sa propre compétence, était particulièrement enracinée, dans les pays neufs où les colons déjà anciens, presque tous occupés à des tâches analogues, dépendaient de se suffire à eux-mêmes une ingéniosité qui pouvait presque les dispenser de connaissances spéciales.” Bryce: *Les démocraties modernes*. Franc, kiad. 1924. L. 83. Igen jellemző mindez; az új, egyenlőség! áramlat ott ver gyökeret, ahol az individuális önállóság *kényszerűen* adódik, a viszonyok s nem az emberek követelménye.

a fraternité – égalité,¹¹ a társadalmi atomok kapcsolata eg ségi alapról indul ki; erről itt csak röviden szólunk.³⁴ Hogyan magyarázható az, hogy az egész égalitarista irányzat műszótára átment a szocializmus fegyvertárába, midőn a szocializmus szervezést követel, a szervezésben pedig a hierarchia kétségtelenül dominál? Részben egyszerűen egy *politikai* ideológia kihatása, részben több. A szervezésben van, mint láttuk, munkatagot is, s ennyiben a kialakuló viszonyok kooperatívok, de van vezetés is, vannak szuboperatív viszonyok is és ez utóbbi terén azt állapíthattuk meg, hogy a parancsformákkal bővülő *alárendelés* nem szükségképeni: *ez az attitűdforma a viszonyról de facto választhatóan látszik, és az egyszerű szuboperatív viszony egyedül marad a szervezés lényeges mozzanatai között.* A közös munka célja nem kívánja meg ezt vagy azt a viszonyformát, a parancs vagy a kényszer leszorul helyéről, amennyiben a társulás nem szorul rá alkalmazásukra – a viszonymód *tisztán eszközkérdés* lesz, nem lesz benne semminő elvszerűség. Kétségtelenül nem erőszakolt fejlődés ez, nem lehet az, miután igen széleskörű tömegjelenségről van szó. A parancs-attitűd megmarad ott, ahol kell. A katona szótlanul teljesíti azt a parancsot, melyet neki kiadnak, s természetesen látja, hogy senki sem várja meg, minő esetleges megjegyzése volna reá. Az idő, a körülmények legtöbbször lehetetlenné tennének bárminő magyarázkodást. A parancs célszerűségi alapja nem tártató fel, mert nem is közölhető a helyzet maga. Másutt vhzont nem lehet szigorúbb és parancsolóbb viszonyformába beszorítani a szervezetek működését, aminek alapja elsősorban abban keresendő, hogy *a parancs oly cselekményindító mozzanat, amely egyoldalú viszonyt vezet be. Ezzel szemben lép fel az egyenlőség-elv, mely nem más, mint egy viszonykövetelmény megtévesztő ála.*³⁵ Midőn azt követeli: legyünk „egyenlők”, tulajdonkép csak annyit követel: senki sincs oly kivételes pozícióban, hogy a parancsfogadó fél meghallgatását *elvileg mellőzze.* Senki sem csak végre-

³³ Még ma is olvashatni ilyeneket: Equality... is thus a necessary implication of fraternity, and simply serves to make the meaning of the latter a little more determinate (?). J. S. Mackenzie: *Outlines of social philosophy*, London, 1918. 179.

³⁴ V. ö. íves Guyot, *La démocratique individualiste*. 1907. Wanner Fite-*Individualisme*. 1911.

³⁵ E tekintetben Spann ingadozása tanulságos. Egyrészt megfordított machiavellizmust³⁷ lát az egyenlőségben, miután az egyenlőség a sejtes elemek brutális uralmát hozza meg (58 l), másutt ez az egyenlőség a biztosítéka annak, hogy az emberi létminimumról való lesiklás be ne következ-

hajtó közeg, az ember „sohasem csak eszköz” (Kant), hanem ezenfelül autonóm személyiség. Ezen autonómia-elmélet mögött is voltaképp emberek közti viszonyra irányuló követelés rejtőzik – nem az egyenlőség viszonyáé, hanem az az új elv, hogy minden közös akciónál (ott is, ahol parancsból indulnak ki) lehessen egyáltalán kétoldali viszonyról szó.³⁶ A fejlődés természetes szükségletek alapján vezetett ez irányba. A hagyományos, praeracionális gazdálkodás korában nem a helyzet pillanatnyi, ésszerű megoldása volt a fő, hanem az ősi* szokások követése; az életviszonyok egyszerűek, átlátszók, az elhatározás nem is egyéni, hanem közösségi életszabályok útján normált. Itt egészen természetes, logikus az a parancsattitűd, amelynek sajátzerű mozzanata az, hogy a parancsfogadó előtt úgy jelentkezik, mint mely egyben őt a felelősség alól felmenti, valamint a parancsoló is felmentve érezte magát, miután maga is csak hagyományokat, ősi szokásokat praeracionálisan követ; nem a maga ésszerű vagy ésszerűtlen útját járja.

Ezzel szemben a már racionális gazdálkodás, a szervezés korában fellépő egyéni erők a maguk ésszerű vagy ésszerűinek hitt útját járják. A parancsoló immár egyénileg felelős, de felelőssé lesz a dolgok természetes állása szerint egyúttal a parancsfogadó is, amennyiben az ésszerű cselekvés, amelynek tartalma a parancsban ismét mint ésszerűleg elbíráható jelentkezik, oly helyzetben kívánatos, amelynek bonyolulata nem tekinthető át. Itt a felelősség alól parancs által való „felmentés” nem következhet be: a parancsfogadó is felelős, – eo ipso tiltakozik azon egyoldalú viszony ellen, amelyet a parancsattitűd magával hoz,

Az egyenlőség elve így nem lesz már elv, hanem az élettech-

kezzék (gleiches Mindestmaß von Menschlichkeit an sich, 59, 1.). Végül is ráeszmél arra, hogy itt helytelen problémaföltevésről, illetve formulázásról van szó. „Gleichheit ist ein unlogischer Mischbegriff, Gleichheit ist, universalistisch gesehen, ein falsch gestelltes Problem” (Der wahre Staat, 1921. 63. 1. és Gesellschaftslehre. 2. kiad. 1923. 160. L). Ezt a kritikát mi is elfogadjuk, de egyúttal világos problémaföltevésre törekszünk.

³⁶ Simmel (Soziologie, 1908, 229. 1.) az egyenlőség magyarázatában csak odáig jut el, hogy az alá- és fölérendeltség megfordíthatóságát állapítja meg egyenlőség alapján (Vereinigung von Über- und Unterordnung aus der homochronen Form in die zeitliche Alternierung), amikor tehát a vezetőből vezetett, s a vezetettből vezető lehet, idői egymásutánban. Ez azonban oly korrelációforma, amely sem nem alárendelés, sem nem fölérendelés (példája: a produktív asszociáció!) Csak annyi volna e szerint a lényeg, hogy tartós alárendeltség nem lehetséges; s ez magyarázatként vajmi kevés. Nem ellentmondás-e ez: gleichzeitige Über- und Unterordnung?

nika része, a felelősség tágabb körre való szétosztása. A modern szervezetek, amelyek kétségtelenül a technikai problémák, az ügyek, a helyzetek bonyolódottságának növekedtével dolgoznak, nem mellőzhetik a felelősség fokozott szétterjesztését. Ennek folytan vonul be *u. n.* égalitarista vonás a szervezetek keretébe. Ha az *u. n.* egyenlőségi irányzat mélyén a felelősség egyre általánosabb megosztása rejlik, e mögött fejtegetésünk értelmében *nem több* rejlik, mint a reális társadalmi helyzet megváltozása, amely *kényszerűen* vont maga után az egyoldalú viszonyformáknak lassanként kétoldalúvá való fejlődését. Kényszerről van szó, nem pedig egyúttal *lehetőségről*. Az a tény, hogy bonyolult helyzetek megoldásához kívánatos minden résztvevő tag munkájának s autonóm belátásának megnyilvánulása, még nem jelenti azt a tényt, hogy a felelősségteljes egyének egyúttal felelőséges feladatok megoldására egyenlően képesek is. A képességek nem egyenlően oszthatók meg, hanem magasabb és alacsonyabb rendű feladatokhoz való képesség szerint több-kevesebb felelősség hárul az egyesekre. Ezek szerint a szervezetek viszonyaiban felfalálható *u. n.* üzemi, szervezeti demokrácia is megfelelőképp korlátolt, úgyhogy a *szervezet* végső felépüléstörvényében kell rej lenie egy bizonyos szubordinatív elemnek mindenkor és szükségképen. Más szóval az üzemek, illetve általában szervezetek hierarchikus felépítésűek. A vezetés is in ultima analysi szükségkép egyoldalú, vagyis „felülről” indul ki. Aki ennek ellenkezőjében hisz, az emberi természet oly utópikus képét melengeti, amelynek optimizmusát a valóság nem igazolja.

Eddig a belső viszonyformáknak, tehát a tényleges személyi viszonyoknak alakulását oly téren vizsgáltuk, amelyen nem a szervezeti cél megalkotása volt a fő téma, hanem a célhoz képest szükséges *keresztülvitel* több-kevesebb bonyolultsága. Ha már ezen a ponton az irányítás „felülről” indul ki, még inkább feltehető ennek szüksége a célok megkoncipiálására vonatkozólag.

Ujabb kérdésünk az lesz, vájjon a szervezet (mesterséges organizáció) keretén belül élnek^s fejlődnek-e a célok, irányzatok, autonóm módpn_L avagy bizonyos más közegeltiBen, amelyek az egyes organizációkat körülfogják s a célok innen deriválva jutnak a szervezetekbe! A mai szociológia alapján ez utóbbi mellett nyilatkozhatunk; valódi szellem-teremtő, cél-alkotó közegek *közösségek*, esetleg közösségnevelte *egyének*.

6. *A mesterséges és természetes szervezetek viszonya.*

René Maunier³⁷ a Sorbonne szociológia-professzora, a modern társadalom jellegét abban látja, hogy önálló és új jellegű „aktivitás-csoportokat” (*groupement d'activité*) teremt. „Ces groupement d'activité peuvent être nommés *groupement de spécialité*, puisque c'est la particularité et la singularité de leur fonction qui les distingue. Alors que les groupes anciens *existent a toutes fins*, qu'ils englobent et embrassent toutes les activités, les groupes nouveaux sont toujours fondés pour un but particulier et singulier, La famille, la tribu, la cité et la nation pourvoient *a tons besoins*; tandis que les associations d'activité pourvoient chacune á un *besom* determine.” Előttünk van a *monotelikus* és a *politelikus*, egycélú és többcélú szervezetek világos különbsége, A kaszt vagy az osztály nem esik egyik kategóriába sem, („les castes et les classes foremnt transition”).

Egyspeciális organizáció – könnyen észrevehető – *nem tartalmazhat egy teljes egyéni ént*. Nem öleli magába az egész embert. „Jede social wirksame Idee bildet sich ihren Gruppenleib .. . Der Mensch, der in die Gruppe tritt, spaltet gleichsam ein durch die Idee und allein durch sie unterbautes *Teil-Ich* von sich ab? als vielstrahliges Gesamt-Ich mit *unbegrenzten Möglichkeiten der Entwicklung* kann ihn die Gruppe gar nicht in sich bergen.” Kracauer³⁸ arra mutat, hogy különbözőkép átalakul minden én a szervezetbe lépés alkalmával, mintegy külön fejlődik benne egy *részleges* én, amely ép csak az üzemnek szolgál. Önmaga egészében nem találja fel magát semminő csoportban. De arra is utalnunk kell, hogy egycélú, mesterséges szervezet közepett másképp alakulhat a teljes én, és másképp egy sokcélú természetes szervezet kebelében: ez utóbbinak az ép a sajátossága, hogy *fejlődésre való lehetősége* lényegesen korlátlanabb, mint az. egy célú szervezetek szorosan korlátozó „üzemi levegőjében”.

Egyik *szervezetben* életünk jobban feloldódhat”, mint a másikban; vannak *szervezetek*, amelyek hidegen hagynak bennünket, életünk *jórészt* kívülük játszódik le. Mindenesetre nem *csak* a szubjektív életfelfogás³⁹ jó tekintetbe. Valakiben művészi hajlamok

³⁷ *Essais sur les groupements sociaux*. Álcán. 1929. 63. lk.

³⁸ *Soziologie als Wissenschaft*. Dresden, 1922. 118. lk.

³⁹ V. ö, Th. Geiger, *Die Gestalten der Gesellung*, Karlsruhe, 1928. 25. L Die objektive Bedeutung der Gruppe als Lebenskreis gegenüber ändern Gruppen muß keineswegs übereinstimmen mit der subjektiven Bedeutung, die sie für den einzelnen Menschen hat.

vannak, és egy gyár kartoték-kezelője; több *akar* lenni. A helyes szempont az, hogy egy munkakör túl-specializáltsága mellett nemcsak a különböző lelkiezők nem juthatnak szóhoz, hanem a lelki-élet *dominánsai* esnek kívül az organizált cselekvésen: érzelem, akarat, fejlődéshajlam mindazon esetben, amidőn a szervezett szükmesgyéjú cselekvés szigorúan előírt, és mechanikus észszerűséget követel.

Ebből következik, hogy ha a zárt pályán mozgó szervezeti élet nem enged fejlődést az egyesek számára, azok oly életszférában keresik fel önmagukat, *ahol bizonyos természetes kötetlenség és életgazdagság egyaránt feltalálható.* Ezek a természetes alakulatok mentik meg az üzembe beágyazott és részleges sorvadásnak induló lelket; „közösségek” mind, vagy közösségkiegészítők, minő az *állam*, avagy oly szervezetek, amelyek a technifikált élet kicsinyes részceljaiból magasabb élet *egésze* felé emelik a lelket s örök problémákat nyújtanak neki; ilyen az *egyház.* A mesterséges szervezetben parciális életet élő én a maga teljes életlehetőségét keresvén, a szervezetből kikívánkozik – ha időnként is – szervezesebb és sokcélu alakulatokba. Helyes ez a feltételezés? A probléma ily felállítására bizonyára téves; az egyén nem A/kívánkozik, hanem visszakívánkozik a sokcélu közösségekbe.

Igen fontos észrevennünk, hogy az egyesek különböző kapcsolatokat 1. *keresnek* – ezek a szabad csatlakozású csoportok; pl. csatlakozhat egy politikai párthoz; avagy belép egy foglalkozási körbe; 2. azonban vannak *sámára adott* csoportok, amelyekbe az egyes természetszerűleg „beletartozik”. Dunkmann⁴⁰ ily adott helyzetet, a bekapcsolódásra lát a következőkben: mindenki beletartozik a) egy korrétegbe, b) nembe, c) családba, d) népbe, e) fajba. Ezek közül nem mindenik tekinthető közösségnek (pl. az első kettő nem együttélő csoport, csak hasonlósági csoportosulás lehetősége).⁴¹

Természetes közösség idők folytán spontán keletkező, azaz nem mesterséges valami. Összeállítás, történeti fejlődés, spontán „alakulás” eredménye, s amennyiben nagyobb, időt álló és szerepet vivő alakulatról van szó, a legtöbb *történeti alakulatnak*⁴¹ is mondható. Vannak rövid élettartamú ily természetes alakulatok is, minő a mai család, viszont vannak hosszú élettartamúak is – me-

⁴⁰ *Angew. Soziologie* 24. Dunkmann közösségről tárgyal „Vollgruppe” címen.

⁴¹ L. *Szabad és kötött környezeti formák*, Társadalomtudomány 1930. 4-5. számában.

⁴²A „természetes” és a „történeti” szó esetleges találkozása éppen nem örvendetes, itt azonban elkerülni nem tudjuk.

gyek, általában kantonális közösségek, nemzetek; mutatja ezeknek régiségét évszázadok óta változatlan neve.

Ezen természetes alakulatok társas quasi-organizmusok, önmagukban szerves jellegűek. Bizonyos arányban való megszervezésük is megindulhat; pl. a *nemzet* megszervezése megy végbe akkor, amidőn *állami* szervezetre tesz szert, azaz nemzetállam lesz belőle. Világos példa a német birodalom a múlt század második felétől kezdve; ama nemzet, mint forgalmi egység (Zollverein) előbb megvolt ép úgy, mint kulturális egység (német „öntudat”, irodalom, tudomány, művészet stb. alapján kifejlődő sajátosság-érzés), úgy hogy csakis politikai egységformáit kellett a szervezésnek kifejleszteni. *Az ily természetes történelmi alakulat, szervezés útján bővül, de nem alakul.* Benne nem szűnik meg a természetes alakulat organikus alap jelleme. A nemzetállam állam is, de nemcsak állam./Az állami szervezés csak erősítő tényező, de nem gerince az ősi alakulatnál. Ha egy állam felbomlik, évszázadokra megmaradhat a nemzet, mely ismét állammá lehet, mint azt az orosz nyomás alól kiszabadult mai Lengyelország mutatja. A mesterséges szervezés tehát *nem konstitutív eleme* a nemzetnek. Oly kicsiny természetes alakulat pedig, minő a család, nem kívánja meg a szervezést, miután önmagában áttekinthető, s igen egyszerű, alá- és fölrendeltségi viszonyba hozható, hierarchizálható, lévén a szülők, vagy azok egyike lényeges korelőnyben s felsőbbségben a gyermekekkel szemben.

A természetes szervezet szerves; a mesterséges szervezet nem gép, de többé-kevésbé gépies jellemű. A szervezés mesterséges volta, láttuk, kidomborodik abban, hogy a szervezés egy *bizonyos* célfaj szolgálatában áll, vagyis minden szervezés – akárminő is a szervezet, alakulat előbbi célvilága – *koncentrálja a célokat egy cél köré.* A „kitűzött” programm észtermék, minden szervezés bizonyos fokig való racionalizálás is. Maga a „szervezés” nem más, mint ésszerű átgondolás útján korrelációk teremtése, elgondolt részek összhangbahozatala, s ezzel – mint valami gép megkonstruálása esetén – valaminő quasi-mechanizmus jő létre a társadalom *közepett.* Ez a „beállítottság” velejárója, a szervezett elemek egy bizonyos célra beállítatnak, rögzítetnek, azaz „zárt pályára” (D) tereltetnek. A mesterséges szervezet – a szervezés önkéntes gravitációja folytán – *egycélú* munka-gép. Jelentősége az, hogy nagy a munkateljesítménye, zavarmentes, pontos és átütőerejű. De céljainak alakulásában közösségektől függ.

Ezzel a közösségi szemponttal némi vitaanyaghoz kell hozzányúlnunk. Tönnies a természetes, vagy szerves közösségek (Gemeinschaft) alakulásival szemben bemutatta a pusztá szervezetek,

gépies *társulatok* („Gesellschaft”) világát. A kétféle szervezet különböző rangú, másféle értékű. Ez a Tönnies-féle elmélet nincs végig gondolva. *Geiger Th.* kimutatta,⁴³ hogy három jelentésben szerepel a közösség fogalma; ebből mi következtetjük azt, hogy ha 1. a Tönnies-féle „közösség” elképzelt forma, azaz ideáltípus – ez esetben nem tudjuk, *megvannak-e* ezek az alakulatok a valóságban, avagy csak feléje való közelítések találhatók; 2. ha a közösség régebbi *stádiumnak* tekintendő, amely a társadalomban az egész vonalon az organikus jelleg feladásával gépies szervezetté („társulattá”) alakul át – ez esetben az egész elmélet kultúrpesz-szimizmussal telt szociálgenetika; 3. ha a „közösség” fogalma tényleg létező alakulattípusokra utal, – még mindig nem tudjuk, minő a mesterséges szervezettel való viszonya, lehet békés-közömbös egymásmellettség, lehet függés. Mi úgy látjuk, hogy a szervezetek *függenek* a közösségektől – amit *nehéz* volna tagadni, A probléma csak az, 1. miben függ minden vagy valamely szervezett egész a szervezetlen közösségektől? 2. A természetes közösségek mint nemek maguk is – esetleg – lényegesen eltérő fajokat tartalmazhatnak s bizonyos, hogy a család mint kisméretű közösség egészen más, mint egy nagyobb méretű közösség, pl. nemzetállam,⁴⁴ mik a *nagyságméretből* eredő következmények? 3, Melyek a függés állandó s melyek a változó elemei? Vájjon egy szervezet állandóan, vagy csak esetlegesen függ egy öt körülvevő nagy közösségtől? Mindezekre a kérdésekre Tönnies alapján egyszerűen nem kapunk feleletet. Tönnies inkább témát adott, mint megoldásokat, egy évtized óta a kritikák özöne pedig csak növelte a zavart. Tönniesnél társadalommorfológiai *dualizmus* van előtűnk, a közösség *toto coelo* más mint a szervezett társulat, Vierkandtnál csak relatív a különbség, s a társadalom képe nem szakad szét dualisztikus módon.

Legújabbán Dunkmann K., a charlottenburgi műegyetem szociológia-tanára arra az álláspontra utal, hogy a *közösség* és szervezett *társulat* fogalmai „aligha alkalmasak arra, hogy a szociológia számára mértékadó kritériumot adjanak.” Ha az elsőben a bensőséges kapcsolat, az utóbbiban a tárgyi cél dominál, kétségtelennek látszik, hogy „das Innere ist niemals ohne ein Sachliches und das Sachliche nie ohne ein Inneres. Aber alsdann scheint

⁴³ *Die Gruppe und die Kategorien Gemeinschaft u. Gesellschaft.* Archiv für Sozialwissenschaft. 58. köt.

⁴⁴ *Ez* már egyben *közösségkiegészítő* elemmel bővült. Viszont ez adja ki tulajdonképp az átmenet problémáját.

⁴⁵ Erre nézve némely részletet alább közlünk.

nur eine einzige Tendenz vorzuliegen, *die beides zusammen umtaßt*, nur mit verschiedenen Betonung des Inneren und des Äußeren.”⁴⁶ Ez több tekintetben homályos ellenvetés; mégis figyelmeztet arra, hogy a közösség érzelmi együttlét, továbbá sokoldalú életkapcsolat, a mesterséges szervezet viszont egyoldalú, szigorúan *tárgyi* munkacélra beállított szerkezet, azonban érzelmi elem, bensőség, személyes kapcsolat itt is van több kevesebb mértékben, tehát *tisztán* mechanizmusnak egy organizáció sem tekinthető. A tiszta *société-machine* tehát csak „elméleti eset,” az organizáció egy munkacél objektív *erejétől* hajtott, „hidegen” célracionális kapcsolat – *tendenciája szerint, a nélkül hogy ezt emberileg el lehetne érni*; ez a „verschiedene Betonung des Inneren und des Äusseren” álláspontjának igazi jelentése. Vagyis: semmi nem *csak* közösség – mert van konkrét, időben kiemelkedő egyes célja;”és semmi nem *csak* organizáció – mert kiélezett egycélúságában nolens volens is magához öleli az életcélok gazdag sokféleségét, tehát nem közösségi életegész felé *hajló*, de arra felé *kényszerülő*. – Minden tehát átmenet; Dunkmann túlságosan is relativizálja s elmosza a morfológiai problémát, míg Tönnies túlságosan szétfeszíti két irányban a valóságot.

Dunkmann maga is lehetetlennek találja, hogy az élet *egy* problémáival foglalkozó, speciális csoportok (Stammgruppen) maguk maradjanak, s oly társadalom *keletkezzék*, amelyben egy racionalizált gazdasági *szervezet* vigye a főszerepet, legfeljebb némi átlag-humanitással fűszerezve, amint a történeti materialisták akarnák. Honnan is erednének *ideális* kapcsolatok? „Andere als aus der Vollgruppe (közösség) stammende Fermente gibt es nicht, da ohne jene nur die einzelnen Stammgruppen zurückbleiben.” Ilyenmű, közösségtelen speciális szervezetekből álló mozaik történeti lehetetlenség.

Spann Otmár⁴⁷ tudatosabban hangsúlyozta a szerves jellegű és gazdagabb célvilágot hordozó közösségek „primátusát.” Ezek hordozzák a gazdag életcélokat, pl. kultúrállamok, míg a pusztá mesterséges organizációk csak szolgálják az előbbit. „Ahol cselekvésünk, végre is csak a legvégső célok érdekében tesszük . . . Azok

⁴⁶ Ang. *Soziologie*, 54, 1. Die Geschichte beweist es, daß alle Sitte und mit ihr der erste Ansatz rechtlicher Regulierung des Soziallebens im mentalen Dasein der Vollgruppe wurzelt, – s hozzá teszi – während ihr wesentlicher Inhalt aus dem jeweiligen Zusammenwirken der Stammgruppen hervorgeht. Ez a hozzátétel, – amely szerint a „tartalom” egyes problémájú csoporttal van kapcsolatban, ugyancsak homályos.

⁴⁷ *Der wahre Staat*, 1921. 35. 1.

a 'társulatok' (Genossenschaft), amelyek a *cselekvés* társulásai, elvileg csak szolgálatban állók; a közösségek ellenben primer, céladó jelleműek."⁴⁸ „A *nép* (Volkstum) a szellemi közösségek egységjelensége. A népi közösségnek lényege a kulturális közösségek benső organikus egységében áll.” Spann, a bécsi szociológiai iskola feje, legutóbb is különleges hangsúllyal emelte ki azt a gondolatot, hogy a szervezés nem lehet más, mint homogén anyagnak egy bizonyos célkörbe való beállítása.⁴⁹

A Spann féle univerzalista szociológia nagyon is sűrűn operál a rész és egész fogalmával,⁵⁰ s ezzel, ha nem is takarja el, de elhomályosítja azt a tényt, hogy a mai társadalom hallatlan sok széteső és ezzel kombinációképes elemből áll."⁵³ Egy jeles amerikai szociológus, Maciver R. M. hasonlóképp kiemeli a társas közösségek (community) sajátos, szerves jellegét, de óvatosabb álláspontot foglal el.⁵⁴

Spann ellenlábasa, a kölni szociológiai iskola feje, *von Wiese L.* annál extrémebb álláspontot foglal el. Spann O. túlfeszíti a szerves együvértartozás, a „tag”-viszony fogalmát, *Wiese L.* a

⁴⁸ *W. Staat*, 1921. 72. 1k. Spann „közösség”-fogalma egyébként eltér Tönniesétől, *még nem tisztán morfológiai fogalom.*

⁴⁹ Legújabb társadalomfilozófiai munkájában, *Gesellschaftsphilosophie* (Handbuch der Philosophie. IV. Abt. egyik kötete) 1928. 101. 1. nézeteit így foglalja össze. „Minden szervező cselekvés alapvető jellege az a körülmény, hogy csak viszonylag hasonló lehet szerveznünk. Egyház, család, iskola, gyár, kartell, szakma-egyesület mind azt mutatják, hogy nem lehet tetszés szerint különböző cselekvést egy kalap alá, egy szervezetbe összehozni, hanem mindig csak hasonló, a vallásost, a családít, a neveléshez tartozót, a termelőt stb. Amint a munkások szakegyesülete nem hozhatja össze a banktisztviselőt és a fém munkást stb., a kartell sem a cipészt és a kohászati üzemet; mind csak hasonló, hasonlóhoz rendelhetünk. Ezt a hasonlóságra törekvést minden szervezés 'rendi' vonásának *nevezzük* és ezen szón 'rendi*' távolabbi jelentést értünk, úgy hogy éppen nem gondolhatunk holmi középkori rendre, hanem ezen csak általában a *rétegződés tényét* kell értenünk” (Schichtung = irgendeine Gleichartigkeit des Zusammenfallten).

⁵⁰ V, ö. azonban O. Spann: *Kategorienlehre. Jena* 1924. sokkal hajlékonyabb felfogását, minek ellenkezőjével sokan vádolják.

⁵¹ Amiből az egyén külön *feladata* származik. V. ö. Litt, *Individuum u. Gemeinschaft*, 3. kiad., 1926. 284. Weil das Individuum dem Ganzen nicht so fest und allseitig eingelagert ist, wie das Glied dem Organismus, darum muß [soll?] es seine Zugehörigkeit zum Ganzen . . . selbst schaffen und erhalten, indem es das Ganze in sich hineinzieht . . .” Melyik „egészről” lehet itt szó?

⁵² *Community* (1917) 3. kiad. 1924. 75. d. Community is a matter of degree, with no set bounds, whereas organism is a closed system.

különállás állapotát festi túlzó színekkel. Wiesenél már nincsenek természetes közösségek, amelyek sokcélú életegészek. Számos helyen ellentétbe kerül önmagával, ami bizonyíték éppen az ellentétes álláspont érdekében, mely szerint a természetes szervezet nem eleve korlátozott célú. Ebből az a következmény adódik, hogy az egycélú szervezet valamikép a sokirányú életproblémát megoldó – rendszerint nagyobb – közösségekkel függési viszonyba hozandó, ami már az *első* szervezési aktus alkalmával felmerülő probléma. Ha Wiese tagadó állásponton van: *Gemeinschaft ist keine neue und eigene Wertpotenz*⁵³ kénytelen konstatálni, hogy az állam sokcélú: *der Staat als solcher darf nicht einseitig als eine bestimmte Zweckschöpfung betrachtet werden.*⁵⁴ A szervezés sajátos módon kikezdte, csonkította a régi természetes szervezeteket; az állam viszont sok más szervezetből vett át feladatokat. „A modern európai-amerikai állam a nagy, vele érintkező alakulatoktól – a család, az egyház, a gazdaság, a rend, az osztály, a szellemi testületektől – oly sokféle feladatot ragadott magához, hogy vannak vonásai, melyek családi, egyházi, gazdasági, szellemi jellegűek, ami pedig nem más, minthogy oly társadalmi folyamatok, amelyek inkább a családra, egyházra stb. jellemzőek, nála is gyakran előfordulnak.” Világos kifejezése ez az állam *közösségi*⁵⁵ jellemének.

A sokcélú közösségek, amelyek közt kiemelkednek azok, melyek évszázados gazdag hagyománnyal, „kultúrával”, felhalmozott értékekkel rendelkeznek, nem vonhatók működésükben a kisebb és fürgébb szervezett alakulatokkal párhuzamba. Ez utóbbiak teljes erejüket koncentrálják. Ezek mintegy a *munka rohamcsapatái*. Egész természetes, hogy aktualitásérték szempontjából, mindenki szemei előtt győzteseknek mutatkoznak. A sokcélú közösségek lassabban mozgó szervezettebb alakulatok, melyeknek nincs – vagy ritkán van – perdöntő „élük”. Szétszórt energiák lehetnek, melyek mint rádium-csomók messze és sokáig sugározzák ki erejüket és mindenekfelett sokféle irányban. Életegészek, amelyek nem elégítik ki a specialista embereket, de kielégítik

⁵³ *Allgem. Soziologie*, 1929. II. 196. 1. – Ékesen szól Wiesenél ez is (130. L): „Es gibt Gruppen, die fast die Totalität der ihnen angehörigen Menschen in Anspruch nehmen und solche die nur winzige Teile des Bewußtseins und der Leistungen der Menschen erfassen.

⁵⁴ I. m. 234. 1.

⁵⁵ Kifejtését megkíséreltük: *A kultúrpolitikai állam eszméjének kialakulása*. Társadalomtudomány. 1929. évf.

a tömegeket, azok egész életét képesek foglalkoztatni.⁵⁶ Erre a tényállásra is akaratlanul rátér Wiese: „Célok körülhatárolhatók és egyes esetben sohasem sokfélék. Szokás államnak, egyháznak, gazdaságnak stb. konkrét célt tulajdonítani (kivált a jogászok buzgólkodnak abban, hogy ama célokat pontosan formulazgassák). Ahol azonban egyébiránt az illető alakulat élete messze *túlmege a megállapított célon – ami csaknem az átlagos eset, – csakis egyes lelki erők találnak kielégítést, nem pedig mindenik.*”,⁵⁷ Itt vagyunk ép a szervezés természetes korlátjánál: az ésszerű szervezést a racionális ember viszi véghez, de csak részben elégítheti ki őt; ugyancsak ésszerű alapon azt is mondhatni: véget vetek a szervezésnek, mert a szervezés *nem lehet* elég. Ez íme a szervezéselv antinómiája.

Minden mesterséges szervezet egycélú lévén, megalakításánál amaz egycélfajon kívül eső életcélokat *elvileg mellőzni kénytelen*. A kábelgyár éppen csak kábel-ügyekkel akar foglalkozni, s nem többel. A szervezés tehát egyoldalúvá tesz. Éppen ezért *mindig minden szervezés egy reziduumot hagy hátra szükségképpen*, amely ha lényeges életfeladatot tartalmaz, egy újabb szervezési aktus tárgya lesz, azonban ez az újabb szervezés is éppen csak részfeladatot oldhat meg, így keletkezik egy végeláthatatlan szervezési probléma; ebben van a szervezés örök tragikuma. Mindig hátralékban van, mindig megoldatlan feladatokat hagy maga után, sőt támaszt ilyeneket. Szervezés útján mindent megoldani tehát nem is lehet; a társadalom *egyetemes szervezése* *contradictio in adjecto* tartalmaz. A szervezés akciója csak egyes pontokon törheti át az élet-problémákat, a szervezési aktusnak a társadalom egész felületén való előhaladása önmegsemmisítést is jelent, generális forradalmi. Ilyen a történet folyamán csak egyszer jelentkezett: a most* folyó bolsevista forradalomban, mely nemcsak a régi gazdasági szervezet forradalmasítására indult, hanem lerombolja a családot, gyökerében támadja az egyházat stb. és csak egy téren hajolt meg bizonyos norma-rendszer előtt: a tudomány előtt, ezt is azonban céljai rabszolgájává tette.

⁵⁶ Fontos továbbá Wiese i. m. 216. „a „nagy testületek” (absztrakt kollektivumok) szerepéről: a természetesen adott gátásokban való segítség tőlük várható . . .

⁵⁷ *Allgem. Soziologie*. II. 197. 1. Figyelemreméltó következtetése ez: „Weshalb genügen die Gruppen nicht, um das soziale Leben aufrecht zu erhalten? Es fehlt ihnen an der Wirkungskraft tiefwurzelnder Ideologien von überpersönlicher Einheit und Ewigkeit,” 202. 1.

„Man kann auch eine Räuberbande gut *organisieren*” (Pfordten⁵⁸); valóban az, amit szervezésnek mondanak, még nem jelenti azt, hogy a szervezés önmagában a legmagasabb erkölcsi, vallásos és logikai értékek fenntartását hozza meg egy társadalmi egészen belül; nem jelenti önmagában a szervezet feltétlen alárendelését a végső, ideális értékeknek. Sőt a szervezésben lehet bizonyos pokoli erő, amely az egyes szervezetet önálló harcossá emeli értékekkel *szemben* is. A „szervezett” rablóbandának nem morális színvonala nyert ama szervezéssel, hanem csak harcias átütő ereje. Ez éppen abból érthető, hogy a szervezés egyirányban *racionális* erő, a technicista elv győzelme, s ha az ész ily módon eszközök invenciójában és művészi összeillesztésében lesz virtuóz, ép ez a technicista egyoldalúsága teszi vagy teheti a szervezetet bizonyos fokig közömbössé a szervezeten *kívüli* társadalmi egész morális követelményei iránt. A szervezés elsősorban befelé ható eszköz, mely megtalálhatja a társadalmi egység belső követelményeit a nélkül, hogy a szervezetközi követelményeket is párhuzamosan megoldaná.

A szervezés örök tragikumához: ahhoz, hogy megoldatlan életproblémák mindig maradnak utána, hozzájárul az, hogy a szervezet a maga célracionalitásában, rideg üzemi szellemében sajátos módon átalakítja a lelkeket. A szellem technicista jellegűt ölt, mens faber-ré, jó géppé lesz. *Ezzel együtt azonban célalakító vénája kikapad*; a cél immár a szervezetek keretében adott dolog, problémája csak a célravezető eszközök terén marad. Ez alapon belátható, miért alakú ki oly helyzet, amelyben igazi, célalakító erő: emocionalitás már csak „közösségekben” él.

7. A szervezés és a nagyságméret problémája.

Hogy valamely szervezet nagy vagy kicsiny, azaz hogy nagyszámú vagy kisebbszámú embert számít-e szervezettegjai sorába, sajátoskép nem kvantitatív, hanem kvalitatív probléma. A szervezetek nagyságmérete önmagában is beszédes adat egy szervezet minőségére nézve. A kis *szervezet* természetszerűleg nem lehet nagyon *szétszórt*, mert akkor *széteső* valami és nem szervezet. A kisméretű szervezetnek mintegy lényegéhez tartozik a tömörsége, valamint az, hogy könnyen áttekinthető és ellenőrizhető.⁵⁹

⁵⁸ *Organisation*, 1917. 15. 1.

⁵⁹ Innen van egy közismert tény. A marxizmus tévedett: folytonos üzemkoncentráció lehetetlen; a javítási üzemek a nagyüzemekkel együtt sza-

A kis szervezeteknek nem mindenike egyszermind intimitás-levegővel telt, minő pl. a család, de ilyenné kifejleszthető; pl. a patriarchális kisüzem egyenesen családias hangulatú, rendszerint egyenesen családhoz kapcsolódik. A patriarchális viszonyokat még a manufaktúra kora sem irtotta ki egyszerre. Ellenőrizhetőség és intim bensőségesség kifejleszthetősége kisszervezetre jellemző, *csakis* a kisszervezet adhatja meg emez igen fontos funkciólehetőségeket.

Nem eléggé eszméltek szociológusok arra a rendkívül jellemző tényállásra, hogy a katolikus egyház, mely a leghatalmasabb organizációk egyike, mikép tudta megőrizni és megújítani évszázadokon át bensőséges életét: kisszervezetei a szerzetes-rendek körében mindig újraéledt a bensőségnek, az áhítatnak csendes formáló ereje akkor, amikor a nagyszervezet kezdett hidegebb adminisztrációs jelleggel átítatódni; az Egyház századról-századra fel tudta szívni az újjáéledő, intimtalajú élet lehetőségét. Ez a nagy történeti tény nem közönséges, hanem kivételes; a nagyszervezet kivételesen tudja oly mélyen felhasználni, abszorbeálni a kisszervezet specifikus erejét.

A nagyszervezetnek átlagosan tragikus útvonala az áttekinthetetlené „fejlődés.” Nagy, hatalmi közületek mindig örvendenek a kisebbekkel szemben való ellenállhatatlanság álláspontjának, s érzik azt, hogy mennyi parancs-attitűdre van kilátásuk. Azonban nem tudják megragadni a kicsiny ember benső *élejét*. Két interpszichikai áthatástörvényre itt röviden mutathatunk rá, mely a gyakorlat előtt a jelen időkig gyakran rejtve maradt.

1. A lelki áthatás intenzitása függ a kölcsönhatásba kerülő szervezetek *hasonló nagyságméretétől*, az intenzitás fordítottan arányos a nagyságmérettel, a nagyméretű társadalmi egység a kisméretűre nézve túldomináló erejű, de nem domináló bensőségű. Ily eset látható akkor, amidőn egy hatalmas állami szervezet „téríteni” akar. A kisméretű *ideológiai szekta*⁶⁰ kisiklik a nagyméretű szervezet igazi ható ereje alól, mert ez utóbbi ép azt nem tudja – természeténél, *azaz* nagyságméreténél fogva – megragadni, ami a kisméretűben lényeges: a bensőséget. A „térítő hadjáratok” belső tragikumot hordoznak magukban, contra-

porodnak, ezek pedig általában kicsinyek, nagyméretű ily üzem pl. 5000 taggal el sem képzelhető, mert e téren lényeges az, hogy ellenőrizhető legyen minden apró munka.

⁶⁰ A szekta-fogalmát tágabbnak kell vennünk, s nem csak a (különböző gyakori) *vallásos* szektára korlátoznunk.

dictio in adjecto a hadjárattal, mint kényszerítő erővel szemben a „térítés”, amely bensőt érintő.

2. Második interpszichikai áthatástörvény lehet ismét röviden szólva a következő. Minden nagyszervezet a maga nagyságánál fogva személytelen normák uralmát *tételezvé*n fel, a norma címzettjeivel szemben *személytelen norma*uralmat jelent, azaz elszemélytelenedik; ez szükségképeni akadálya annak, hogy a normák „nevében” fellépő *személytelen nagyszervezet* (pl. állam) *személyes* életközéig érjen le hatásaival, éppen a személyest érintse. Vegyük példaként a következő esetet. Egy író kiadójától előleget vesz fel készítendő *regénye* számára. A regény nem készül el. A kiadó bírósághoz fordulhat-e, hogy kikényszerítse kötelmi jog alapján neki járó *jó regény* elkészülését? A jogszabály *elérheti* a lapszám kikényszerítését, de nem *érheti* el a valóban „személyes” ambíciót, mely az íróval valóban „jó” mű elkészítésére sarkalja. A személyes ambíciók tipikus világa a művészi alkotások *területe*. Ezen a téren a nagyszervezet a maga pl. jogszabályai útján alig tud valamit *elérni*, nem tud művészi irányt „intonálni”, nem tud célokat sugalmazni. Fontos ez a tétel a kultúrpolitikára nézve; van egy természetes határ, ahol a kultúrpolitikus kénytelen átengedni a teret a személyes törekvéseknek és szervező erőkkkel előfeltételeket csak *kedvezőbbé tehet*, de nem provokálhatja magát az alkotást.

A bensőség életfolyamatainak legláthatóbb *területe az egyházi élet*. A történeti tapasztalatok azt mutatják, hogy az egyház, mint nagyméretű szervezet kikényszerítheti, vagy más, lényegesen enyhébb formákban keresztül viheti az „önkéntes meghódolás” *nyilvánítását*, de nem biztosíthatja a „benső alávetettség” intenzív önvallozásait. –

Simmel⁶¹ arra utal, hogy szocialista jellegű szervezet, mely magamagát fenn akarja tartani, nem lehet nagy, mert az, hogy a munkák és az *élvezetek igazságos* elosztására törekednek, intenzív ellenőrzést követel, ez pedig csak kicsiny és áttekinthető csoportra nézve válhat lehetségessé. A Familistère de Guise, egy 80-as évektől *kezdvé* fennálló, szocialista *jellegű* termelőszövetkezet nem tudta többre vinni, mint 2000 tagra a 90-es években. Ez is csak úgy lehetséges, ha annak *környezete még a régi alapon* gazdálkodik. – A szektárius csoportalakulás (valdensek, mennoniták, herrenhutiak) tisztán személyi ügyekbe avatkoztak be, tiltották az esküt, a katonai szolgálatot, a kisközösség szabályozta a napi munka időbeosztását, a házasságkötést stb. – a

⁶¹ *Soziologie*, 1908, 48. lk.

szekta széttörnék, mielőtt személyi dolgokban mint nagyszervezet lehetne a dirigens. – Természeténél fogva kicsinyek az arisztokráciák. Nem helyes szempontot érintünk, ha azt mondjuk, hogy az arisztokrácia „nem akarja megosztani a hatalmát”, avagy, hogy nagyobb arisztokráciát a tömegek „nem tudnak eltartani”. A szociológus azt látja, hogy ha mindennek ellentéte állna is be, a tömegek valóban el tudnának tartani széleskörű arisztokráciát, s ez meg is „akarná” osztani hatalmát, az arisztokrácia csak homogén és áttekinthető lehet, önmagát szilárd, önfegyelmezett *egységben* akarja fenntartani. Mindig tragikus egy arisztokrácia belső meghasonlása. Ennek érzéséből ered az áttekinthető rokoni vonatkozások különös számontartása, innen vannak a rokonsági viszonyok tömegét folyton „regeneráló” házasságkötések következetesen arisztokraták között. Az arisztokráciák „elzárkózása” nem tendencia, hanem a nagyságméret kényszerű törvényszerűsége: nem lehetnek sokan.⁶²

A hatalom érvényesítése csak akkor lehetséges, ha a hatalom eszközei áttekinthetők. Az egységes fellépésben *már* az hatalom, hogy egységes.

Valóban az arisztokrácia szerepe az, hogy *kifelé* hasson ellenőrző szerepében, amely lehetetlenné válik, mielőtt megsokasodik, és nagy erőbefektetésekkel *önmaga* ellenőrzésével kell foglalkoznia.⁶³ E téren meg kell jegyeznünk, hogy a múlt század demokratikus eszmeköre semminő probléma valóságos fontosságára és igazi arculatának felderítésére oly bénítólag nem hatott, mint az arisztokráciáéra.

A nagy organizáció normái személytelenül hideg,⁶⁴ közösségi emocionalitás nélkül való, ezért sokszög természetlen⁶⁵ racionális normák. A nagyszervezet mintegy távol van az egyestől kinek szeme azt nem pillantja át, épp ezért ama „távoli”-ért szíve sem dobog. A disztanciálódás magától adódó tragikus té-

⁶² Platónnál az arisztokraták: μη πολλοί Sallustiusnál: pauci.

⁶³ Az arisztokrácia egységosztónénél fogva „centripetális”; ily funkció lehetetlen, ha maga is centrifugálissá válik.

⁶⁴ V. ö. Simmel (i. m. 57. 1.): Die Beziehungen von Person zu Person, die das Lebensprinzip kleiner Kreise bilden, vertragen sich nicht mit der Ferne und Kühle der objektiv-abstrakten Normen, ohne die der große nicht bestehen kann.

⁶⁵ A jog szociológiájának érdekes ténye az, hogy a távoli, azaz már nagyságméreténél fogva disztanciálódott normaadó ma oly *normainflációt* hozott létre, amely nem találja meg érvényesülését, – kiapadt mögötte a szükséges emocionális garancia; ez az igazi hajtóerő a garanciánál.

nyét⁶⁶ át lehet némileg hidalni *azzal*, hogy *közeli azaz* „személyi” vezetőt adunk a kisebb csoportnak, és hordozható tárgyat: jelképet.

A kisszervezetben nincs „absztrakt” jogszabályi elem. Itt minden közeli, minden „személyes” érintkezések síkján folyik le. Ez a *középnagyság* a „Sitté” hazája, mely a „nagy” szervezet és az önálló egyéni moralitás közti *középhegyet* foglalja el. Ha a szociológiában gyakran szerepel a „nagy” és a „kis” társadalmi egységek ellentétes jellemének szembeállítás, figyelése, annál feltűnőbb, hogy a *középnagyság* problémái háttérbe szorulnak. A történetnek ezek a hamupipőkéi – mint ma minden erőfeszítés mellett is sajátosan háttérbe szorul azon középnagyság kérdése, melyet kisebbségnek mondunk (pártkisebbségek, kisebbség választójogi tekintetben, nemzetiségi kisebbség). Dolgozatunk jelen fejezetében, hol a *közösség* viszonyát vizsgáljuk az organizációhoz, újból elérkezünk a ma is fontos kérdéshez: mennyiben vannak meg a történet lapjairól jól ismeretes közösségi éleli nyomai „középnagyságú” életkategóriákban.⁶⁷

Hogy ez a kérdés felderítetlen területre vezet, s a kutatás

⁶⁶ Simmel szerint a nagy szervezetek kénytelenek disztanciált állapotba kerülni. A disztanciálódásnak már a „sokaságból” való magyarázata érdekes. Simmel (Soziologie, 56.): „Der Charakter des Überpersönlichen und Objektiv . . . entstammt gerade der *Vielheit der* irgendetwas wirksamen individuellen Elemente. Denn nur durch ihre Vielheit paralyisiert sich das Individuelle an ihnen und steigt das Allgemeine *in solche Distanz* empor, daß es als ein ganz für sich Existierendes, *des Einzelnen nicht bedürftiges* (sie), ja oft genug ihm Antagonistisches erscheint.” Avagy: „Die große Gruppe gewinnt ihre Einheit nur um den Preis einer *weiten Distanz* all dieser Gebilde von dem Einzelnen.” A disztancia-érzés végeredményben nem a nagyság (sokaság) *látásából*, hanem a nagy szervezet *funkciójának* minőségéből ered: a nagy szervezet szükségkép – „elnagyol” mindent, Átlagosít, vagy formálisan kezel. (Jó példák láthatók a szegénygyámoltás terén). Az állam és iskola viszonyában igen észrevehető, hogy oly finom organizmusba, minő az iskola, az állam alig nyerhet betekintést. Az ellenőrizhetetlenség sajátosan fennálló állapota nem ilyen vagy olyan „akarat”, csekély ellenőrzési „buzgalmon” alapszik, hanem azon, hogy egy nagyméretű s egy kisméretű (hozzá intim) egység szükségszerűen különböző síkra tartoznak.

⁶⁷ A jog szociológiájának egy, nézetünk szerint, gazdag problématerületére mutat Simmel egy, aforizmaszerű tétele, mely mélyen jellemző tényálásra utal: „Die eigentümliche Bindungskraft der Sitte wird für den Staat zu wenig und für das Individuum zu viel, ihr Inhalt dagegen für den Staat zu viel und für das Individuum zu wenig.” Nem hiszem, hogy ez a sui generis szociológiai téma valahol kielégítő megvilágítást nyert.

figyelmét nem szokta felkelteni, oka a mai helyzet: a *nagyméretű* egységek sikerének szüntelen jelentkezése.

Azt hisszük, nem merül fel kétség az iránt, hogy korunk a nagyméretű előtti korlátlan hódolat kora. Amint a gazdasági szervezetek körében a nagyméretű üzemek a legjobb és leghatalmasabb termelők, ugyanily siker kívánságával mindenütt nagyméretű társadalmi és kulturális szervezetekre törekszünk. A lefolyt világháború hadserege bizonyos értelemben oly „szervezésoda”, mely ép természetes folytatása a világháború előtti gazdasági szervezés nagyméretű tendenciájának.

Ugyanígy vagyunk az államok nagyságának problémájával; az állam lehet nagy és lehet kicsiny, az erőviszonyoktól függ, hogy meddig növekedhet. Általában az a gondolat, hogy az államnak van valaminő normális nagyságméréte, s ami ezen fölül van, hiper-normális sőt abnormális, a mai közgondolkodásban már nem szerepel. Hornyánszky egy jeles tanulmányában⁶⁸ bemutatta előttünk a görög gondolkodás és történet világát, és szakavatott módon fejtette ki azon tévedések gyökereit, amelyek uralkodók a görög történelem mai megítélésében annak folytán, hogy mi ma „világrészekben gondolkodunk”, az imperializmus kora a nagyméretűség hitében élt és hatott, s kiirtotta belőlünk a kisméretű társadalmi egységek, ezzel a poliszok kellő megértésére való köteles képességet. Az az elfogulatlan életlátás és kritikai véna, mely ebben a tanulmányban nyilvánul, a vérbeli szociológus eszmemenetét reveiálja.

A korok egymásutánjában észrevehető, hogy közvéleményhordozta gondolat egy koronként változó *méret-ideál*. Ma a nagyméret az ideál, ezzel szemben a görög gondolkodást a kicsiny méret-ideál jellemzi. Ennek a gondolkodásnak belső jellemét azon az alapon érthetjük meg, hogy meglátjuk: mindazon fejlődési színvonalon, amelyen a kisméretű társadalmi egységek méret-ideálja uralkodik, tulajdonképpen *nem* gondolnak egycélú organizációkra, hanem sokcélú „közösségekre”. Mindenütt közösségi életkapcsolat az antik élet uralkodó vonása.

Maga az állam nagy és kisméretű egyaránt lehet, mert az állam túlnyomó részben *külső* életszabályok fenntartására törekszik, külső életrend körvonalait tartja fenn. Nincs semminő akadály annak, hogy az állam elvileg ne lehessen nagyméretű. Az állam azonban nem *csak* organizáció, hanem közösséget *kiegészítő* szervezet is, közösségekhez, kantonális, nemzeti, és kulturális közösségekhez tapad. Az állam első sorban külsőleg „civilizáló” ténye-

⁶⁹ *Kis és nagyterületű állam.* Történelmi Szemle, 1921, 1-47. lk.

ző, rendalkotó hatalom, másodsorban oly hatalmi szerkezet, amely közösségeredetű normákat szív fel, ismer el és különleges szankció-nyomatékkal lát el.

A görög polisz azonban mindig több ennél, maga az a körülmény már többé teszi, hogy az állam és egyház nincsenek elválasztva, sőt erősen összeforrtak. A görög polisz állami hangsúlyllyal ellátott, egyébként sokcélú *közösség, amelynek* még megvan az igénye *intenzív* életegységre (innen a polisz „zsarnoksága”), s benső összeforradásra. Az ilyen közösség valóban nem lehet nagyméretű és semminő csodálni való nincs azon a – mai szemmel nézve különös – törekvésen, hogy az államot maximálni akarják. A görög szociológia itt oly problémaérzékletet mutatott, amely a mai szociológia problémalátását felülmúlja. Ismeretes, hogy Miletosi Hippodamos véleménye szerint 10.000 férfi kell egy államhoz. Úgy látszik, Korinthusi Pheidon is foglalkozott ily nagyságméretet illető gondolatokkal. Aristoteles szerint az állam elvileg nem lehet nagy; a polgároknak közvetlenül kell határozni államügyekben, kell hallaniok a kikiáltó szónok (kérux) hangját. Az államnak, úgy véli, kell valaminő határának lennie, mintahogy nem lehet határtalanul nagy egy hajó, vagy akárminő eszköz⁶⁹ Seeley arra figyelmeztet,⁷⁰ hogy ily módon az antik államok körében elvileg lehetetlen az imperializmus. Amikor az állam terjeszkedik, voltaképp új államot alkot.

Természetesen a földrajzi tájak szétszakadozottsága a döntő ok, de egyesek lelki okokra is vélnek rátalálni. Joel Károly⁷¹ általánosságban nyilatkozik: „Mit der Kraft hasst der Grieche die Masse, da sich beide bedingen. Er versteht nicht die Kraft, die sich die Masse unterwirft; er versteht sich nicht auf Eroberung. Klein blieben die griechischen Staaten und sie schämten sich nicht.” Aristoteles még alkotmánytechnikai okra, a népgyűlés szükségképeni korlátozottságára hivatkozik, Platón már általánosabb tételt formuláz:⁷² az állam „mindaddig, amíg növekedése alatt egy akar maradni, csak hadd növekedjék; azontúl *azonban* már ne.” A szabad fejlődésnek elve mögött azt kell keresnünk, vajjon az egységre való akarat reálisan, azaz tömeglélektanilag megvan-e.

Az újkorban is felbukkan a nagyméretűség határának kér-

⁶⁹ Ld. *Politika*, VII. 4. (Szabó Miklós fordítása. 1923. 194. 1. A M. Filozófiai Társaság Könyvtára).

⁷⁰ *The expansion of England*, 1883. 49. lk.

⁷¹ *Geschichte der antiken Philosophie*, 1921. I. 77. 1.

⁷² *Politeia*, 423.

dése. Rousseaunál találunk egy említésre méltó részletet.⁷¹ „Miként a természet bizonyos határokat szabott meg a rendesen kifejlődött ember termete számára, melyeken túl csak óriások vagy törpék lesznek, éppenúgy egy állam legjobb alkotmánya szempontjából is *vannak korlátai a terjedelemnek*, amelyeknek meg kell lenniök azért, hogy ne legyen túlságos nagy, mert akkor nem lehet jól kormányozni, se nagyon kicsiny, mert akkor nem tartatná fenn magát. Minden politikai szervezetnek megvan az erő-maximuma, amelyen nem kell túlmennie, amelyen pedig mégis túlmegy hódítás kedvéért. *Mennél terjedelmesebb lesz a társas kötelék, annál inkább lazul;* és általánosságban kicsiny állam aránylag erősebb, mint a nagy.”

A túlméretezett társadalmi egységek elleni küzdelem – ma észrevétlenül állandó probléma lett. Nem a regionalizmusra gondolunk, mert tulajdonképp csak a túlságba vitt központosítás elleni reakció, hanem másféle tényekre.

Máris eléggé feltűnő törekvés ma a gazdaságpolitikában az üzemhalmazok elleni visszahatás: a nagy üzemek felbontódnak kisebb üzemekre („Werkstadtaussiedlung”), a „kivándorolt” részüzemek relatív egységek lesznek, melyek nem ritkán jobban és olcsóbban termelnek. Maga a legtipikusabb amerikai mamutüzem vezetője, Ford adta ki a jelszót: „vissza a falusi iparhoz” – ezek csak falukba széttelepített, városi üzemrészek. A munkástömegek nagyságára nézve szinte görög módra számszerűleg állapítja meg a maximumot: „1000-5000 munkás legyen igazság szerint a legtöbb, melyre egy gyári üzemnek szüksége van”.⁷⁴ Észrevétlenül s elvi hangsúlyozások nélkül is a kisebb egységek megteremtése folyik a politikában is. Kisebb egységek születtek a Szovjet hatalom, központi nyomása dacára, európai, főleg ázsiai orosz talajon; kisebb egységekre tördelődött a háború utáni Európa⁷⁵ a nemzetiségek, népek önrendelkezési elvének hatására. Az ethnikumot jellegében meg lehet találni, de tudott dolog, hogy semmiképp nem lehet ethnikum földrajzi határát kijelölni, ennek ellenére a széttördelődés megindult.

⁷³ *Du contrat social*, II. 9.

⁷⁴ Idézi (Leben und Werk, 98) K. C. Thalheim érdekes könyvében, *Sozialkritik und Sozialreform bei Abbe, Rathenau und Ford*. (Év n. 1929.) 105. kk. Több jellemző adatot hoz fel. Ford egy kitelepített részüzeme: szelepgyár 300 munkással 3 és fél centért állított elő egy szelepet (régebben a törzsgyárban előállítva 8 cent); mind a kitelepített üzem olcsóbban termel; 154, 35 munkással, egy csak 11-gyel dolgozik, egy 1000, egy 2500 munkással. Ez a lecsapolás a törzsüzemről rengeteg szociális előnnyel is jár.

⁷⁵ Európában ma 29 vámterület van a régi 19 helyén.

A közösség és szervezet nagyságméretének szempontjából a tömegesedés *lelki hatásaira* már Aristoteles is ráeszmél. Lehet-e oly egységakarat *létező*, reális erő, amely egyre növekszik az állam nagysága arányában? Ismeretes, minő lazulás, szétesés, követi az imperiális állam kulminációját (Id. a graecomacedon államot). A lelki egymásrahatás feltételei állami térhódítás arányában párhuzamosan *nem* növelhetők; a nagysággal a tömeg, ezzel az *anonimitás* nyomul előtérbe. Megkezdődik az egyest körül fogó világban az „ismeretlenség” folytán beálló közvélemény-lazulás. A természetes közvélemény helyett mesterséges közvélemény uralkodik.⁷⁶ A modern tömegekkel operáló demokratikus politika” nem tudja megoldani azt a kérdést, hogy a tömegek ismerjék a vezetőit, s a *vezető* ismerje a tömegeket. Aristoteles viszont még jól tudja: „Ahhoz, hogy valaki vezető hivatalt tölthessen be, feltétlenül szükséges, hogy *ismerjék* a polgárok egymás képességeit.”⁷⁷ A modern nagytársadalmak korában szinte általános ismeretlenség bénítja a „social control” működését: az ismeretség kivételessé válik, holott az ismeretség lényeges feltétele az együttműködésnek. Az antik gondolkodó szerint „ahol ez feltétel nincs meg, ott szükségkép rosszul mennek a hivatali és bírói ügyek. Egyik téren sem volna megfelelő a vaktában való ítélet, ami pedig *túlságosan népes* államban nyilvánvalóan bekövetkeznék. Az ebből levonható platoni elv a következő: „Az állam népességének legalkalmasabb határául az vehető, hogy a lakosság száma legfeljebb akkora legyen, *amekkorát az élet ön-állósága és függetlensége szempontjából még át lehet tekinteni.*” Platón később (a Nomoiban) a számszerű meghatározás *terére lép*: akkori normális állam – szerinte – 5040 polgárt egyesít magában.

Mai szempontból mosolyt keltő minden számszerű határszabás, és számos hasonlat.⁷⁹ Viszont idők folytán sajnosán tűnt el a közvéleményből annak fontossága, hogy a nagyságméret a szervezetek *lényegéhez* tartozik, a nagyságméret benső, törvényszerű

⁷⁶ Erről részletesen szoltunk: *A közvélemény erővesztésének okai a modern társadalmakban*. Bp. Szemle 1926. 201. köt. 404–33.

⁷⁷ V. ö. Bryce és Ostrogorski műveit,

⁷⁸ Politika, 1326 b. (M. ford. Szabó, 195. 1.)

⁷⁹ V. ö. Rousseau (i. h.): „a közigazgatás sokkal bajosabb nagy társaságokban, mint ahogy a súly is nehezebb egy nagyobb emelőrúd végén.” Viszont jól felfigyelt: „A tehetségek nagy szervezetekben nem érvényesülnek, az erények ismeretlenek maradnak a bűnök büntetlenek oly tömegben mely ismeretlenekből áll.” . . .

szerkezeti eleme a társas organizációnak, s nem bízható a merőben ötletszerű, nagyságot túlméretező emberi önkényre. A szervezési láz nemcsak sok szervezettel, hanem ok nélküli túlméretezéssel is szociális bajok okozója lehet.

Rendkívül sajátos szervezeten! nézőponton a hadsereg alakulata. A mai hadsereg a leghatalmasabb mesterséges organizációk egyike. Megvan a maga egyetemes szervezeti és szolgálati szabályzata,⁸⁰ mely jogilag szorosan átfonja annak egész életét. Ez az össz-szervezet – sit venia verbo – a „hideg normák” összességétől függ. A tényleges, harcban álló hadsereg nem ezen a normapályákon mozog, igazi életét nem a békeévek jogászai elméjéből pattant norma-rendszer irányítja, hanem oly gyakorlat, mely a mindenkori helyzettől függ lényegében. Hadsereg sajátos módon kettő van: az összes „hadsereg”, mely organizációs egység és az egyes „csapatok”. Ha a csapatok, ezek a reális egységű, morális erővel telt, és áttekinthető (kisebb) egységek jól működnek, van szó igazi haditényekről; ha a jelentések szerint „a csapatok szelleme” jó, azaz morális ereje intakt, azt jelenti, hogy élet-, azaz harc képes az összes hadsereg – ez utóbbi a „csapatok” nélkül csak rengetegbe vesző háborús adminisztráció.⁸¹ Az összhadsereg lehet „hideg” organizáció, a „frontcsapatok” életében, avagy közvetlen a front mögött másféle moralitás volt a világháborúban található, mint otthon, a nagyorganizáció árnyékában. A hadsereg tehát összességében mintegy külső váz: az igazi harci elán kint, a csapatokban él és lüktet. Ez alapon világos, hogy az összhadsereg kezdetben csak (mesterséges) organizáció, óriás gépezet, viszont a harcoló egyes „csapatok” *morális erejű közösségek*. A nagy szervezet kisebb közösségeket rejt magában, illetőleg enged kifejlődni.

Mi az összetartó kapocs? Kétségtelenül nagy, erőteljes egyniségek, igazi éthosz-központok, kik egy-egy közösség „én”-jét (helyesebben „mi”-jét), életakarát, szellemét magukba szívták, tükröztetik. A sugárzó erejű vezetők hatalmas akkumuláló erejükkel *hordozói*, képviselői egy-egy közösség sorsrészésének, általában kollektív eszméjének. Bennük van az egység, erő s élni akarás s belőlük is sugárzik ki, hatványozva a tömegek közösségi *érzéseit*, ideáljait.

⁸⁰ Kuriózusként említem, hogy *Organisation* címszó alatt a *La Grandé Encyclopedia* nem tárgyalt másról, mint a francia hadsereg szervezeti és szabálykönyveiről.

⁸¹ Nem rég vált ismeretessé, hogy az osztrák-magyar hadseregből 1 millió működött a fronton, 5 millió – adminisztrált.

Egészen más a „szoldateszka”. Ebből ép ama sorsközösség s kollektív ideál érzése hiányzik, amely normálisan egy-egy *közösség* szellemi énjéből és tőkájából származik át egy hadseregbe. A szoldateszka fegyelmetlen, közösségi érzésekkel szemben idegen, társadalom-ellenessé vált, ideáltalan bolygó. Sajátos éppen az, hogy fennáll egy hadsereg, mely még fenntartja „szervezett együttműködését”, ami biztosítja átütőerejét, a *szervezet* hideg, organizációs normái még élnek, de már mi sem biztosítja a züllesnek induló sereg – „egy szoldateszka” – igazi győzelmét: egy közösség erkölcsi *erejének* diadalát.

Az áttekinthető és rendezhető,⁸² mert kisebb egységekben, a „csapatokban” élő közösségi eszme az, amely morális erőt kíván; s mert a morális erő teljesítményét nem lehet megfizetni, s mert a morális erőnyilvánítás csak közösségnek, sőt ezen felül álló *értékeszméknek* tett „szolgálat”, belső ellentmondással teltnék tekintjük a *zoldos hadsereg* rendszerét. Ahol a fizetés előtérbe nyomul, már nem lehet szó oly hadseregről, amely a legnagyobb áldozatot követeli meg az egyesektől, életük feláldozását. Merkantilis alapon csak ál-hadsereg állhat. Valódi hadsereg közösségi én aktív énjét tömörítő egység, melyet az „organizáció” csak támogat, de nem teremt.

8. Következmények a szociálpolitika problematikájára nézve.

A fentebbiekből az a következmény derül ki, hogy nem minden társadalmi alakulat (szervezet) alakítható át mesterséges *szervezetté*. Vannak mesterséges alakulatok, melyeknek működése élesebb, áthatóbb, mint a természetes alakulatoké, sőt határozottabb eredményeket is garantálnak, miután működésük kiszámított és mechanizált, úgy hogy az ily organizációk nem ok nélkül foglalták el helyüket a mai köztudatban. Sok teljesül, szinte minden, amit várunk tőlük, azonban – nem várhatunk mindent tőlük. Nem vesszük számításba, hogy működésükhöz természetes *szervezetek* (minő a család spontán *nevelő* munkája, de gondolhatunk a családra, mint munkanélküli segélyezőre, mint agkori támogatóra) nagy mértékben hozzájárulnak, úgyhogy természetes szervezetek nélkül a parciális céloknak élő társadalomjóléti szervezeteknek rendkívüli mértékben meg kellene szaporodniuk, ami elviselhetetlen financiaális zavarokat hozna. A természetes *szervezetek* spontán működnek, maguk bizonyos ész-

⁸² Erről részletesebben szoltunk: *Tömeglélektani erők a hadseregben*, c. tanulmányunkban. Magy. Figyelő. 1917.

revétlen és magától értetődő autonómiával oldják meg szociális feladataikat – s ezekről nem számolnak be. A mesterséges organizációk a maguk céltűzéséhez képest *fennálló* programjukról szüntelen beszámolást tartanak, vagyis amaz organizációk szüntelenül *indokolják* létjogukat, erre rá is szorulnak, felmutatván, részletezven funkciójukat; viszont az el *nem* végzett s nem is vállalt funkciókról – természetesen – hallgatnak. Az elmaradt funkciók, melyek mindenki előtt nem lehetnek világosak, s csak a tüzetes társadalmelemzés előtt tárulnak fel, gyakran igen lényegesek. A társadalmelemző – s nem pl. a profitvállalkozó – deríti ki, hogy mik a szükségkép összetartozó (korrelát) szociális feladatok: ez maga is jelentős problémája mai szociológiánknak, s az államnak. A „*korrelát feladatok*” csak együttesen végezhetők el; ha külön vesszük munkába az egyik célt, s elmarad a korrelát cél elérése, elérünk ugyan *valaminő célt*, de másik oldalon a szétszakítottság következtében akaratlan hiány járul hozzá. A természetes szervezet a korrelát feladatokat ösztönösen –illetve hagyományosan – *együtt oldja meg*. A mesterséges szervezet ereje – és gyengesége – ép abban van, hogy *egy* célt kiragad egy összeségből, s minden energiát – a közösségeknél szokatlan módon és mértékben – képes arra az egyre koncentrálni. Ebben az egyben fölénye van a mesterséges organizációnak szemben minden természetes „*közösséggel*”; az egész szociális problémában nincs mégsem fölénye. A mesterséges organizáció koncentrált ereje mellett is törekeny, főképp egyoldalú, töredékes részletmegoldást jelent.

A természetes *szervezetek* (quasi-organizmusok), melyek végre időtállóbb s önállóbb szervezetek, *nem pótolhatók mesterséges szervezetekkel*, viszont *kiegészíthetők*. Ilyen közösségkiegészítő-szervezet az állam mely „*organizmust kiegészítő organizáció*”, avagy szerves közösséget *kiegészítő szerkezet*, ámbár lehet, volt és van állam, mely ideig-óráig közösség nélkül is fennáll, mint többé-kevésbé átmeneti jelenség. A kiegészítés más, mint a pótlás. A közösség mint elsősorban szellemi s erkölcsi nevelőtestület él és hat; nem olyan mint eszközökre rátaláló, technikai-ig invenciózus intellektus, viszont a mélyebb, válságosabb történeti problémáknál egyedül tartó, összetartó és harcoló morális erőként lép fel. Innen van, hogy sub specie temporis virulens közvélemény mögött bizonyos közösségek vannak,⁸³ sub specie aeternitatis életproblémák mögött pedig egyházak, mint évezre-

⁸³ V. ö. *Közönség és közösség*. Társadalomtudomány. 1925.

des szellemi közösségek állanak. Elgondolható: a világ leghatalmasabb gazdasági vállalatai is aránylag könnyű szerrel elnémitathatók, lerombolhatók, viszont a történelem mutatja, hogy rendkívül *nehéz* leszerelni, elnémitani aránylag kicsiny szektákat is.

Vannak természetes közösségek, amelyeknek szellemi, morális hatóképessége elsősorban szükség. Ilyen a család. Ez ma gyengének mutatkozik – különösen látható Amerikában – a szétzaggató, alapjában közönyös hatásokkal szemben, amelyek túrik, s itt-ott előmozdítják a család „szociális terhét”. Ez a tényállás, belátható, „szervezéssel” a család keretén belül nem változtatható meg. Általában az ily természetes közösségek – tömegükben kisformátumú egységek – szervezésére gondolni sem lehet. Mít is lehetne „szervezni” a családban, avagy nem *contradictio in adjecto-e* embereket „családdá szervezni”? A családot bontó hatalmakkal szemben ma már kétségtelen szükség egy minél intenzívebb és extenzívebb „családvédelem”⁸⁴

A szociálpolitika eddigelé lényegében *szervezési éheket* adott elő. Látható, hogy nem minden szociális területen érvényesülhet a szervezési elv egyáltalán. Vannak természetes területek, amelyek a dolog természeténél fogva rezerválandók a szervezés mesterséges módszereivel *szemben*. Vannak oly területek, amelyek természetes funkcióihoz másnak nem kell hozzájárulnia, mint ápolásnak.

A közösségek elsősorban szorulnak ma arra, hogy a szervezés-teremtette mesterséges alakulatok ne szorítsák ki helyökből. A szervezés szinte operatív beavatkozás lehet, s az operációnak megvannak a maga kiméleti előfeltételei. Nem szabad hinnünk, hogy a társadalom tetszés-szerinti elemekből racionálisan összerakható. A múlt század még hitt a merőben hideg számításra alapuló összeállításban, mindenekelőtt a szerződéses viszony általánosíthatóságában. Ez a hit nem nézte meg a mesterséges szervezetek társadalmi háttérét. Ma már Vierkandt⁸⁵ felismeri: „A felvilágosodás régi racionalizmusa tudomás szerint a társadalmi *életre* vonatkozó elméletében főként csak a *társulati* viszonyról számol, amelyet mint tisztán külsőleges szerződési viszonyt próbált megfejteni, holott a *közösségi* viszonyt figyelmen kívül hagyta. Ha azonban a két viszony közül csak az egyikre akarunk szorítózkodni, úgy ennek a közösségi viszonyoknak kell lennie, mert ez a lényegesebb úgy történeti, mint rendszertani tekintetben.” A szociológia immár négy év

⁸⁴ V. ö. a genfi egyetem szociológia-tanárának, Dupprat-nak rajzát: *Le lien familial*. Causes sociales de son relachement. 1924.

⁸⁵ *Gesellschaftslehre*. 2. völlig umgearb. Aufl. 1928. 315.

tizede világosan felismerte a „közösségi” szervezetek nagy jelentőségét, annak dacára a szervezési munka oly irányban – és arányban – haladt, hogy megengedte a legtöbb, soknemű közösségi kapocs lazulását – különösebb figyelem nélkül, mi lassanként a megnőtt közösségek „kihülésére” vezetett. „A modern kultúra volt az, mondja ismét a berlini egyetem szociológia-professzora, amely az életviszonyok nagyméretűségével együtt a [mesterséges] társulati viszony értelmében a kölcsönös érintkezés elhidegülését hozta magával. Kiváltképpen egyoldalúlag gazdasági vonatkozásokhoz szoktak az emberek. A 19. századba terjedőleg ezek mégis még mindig jobbára patriarchális viszonyokkal hatódtak át. Csak azóta jött létre további meglazulás és ezzel határozott kihülés ..”⁸⁰ Nagy része van ebben a szervezési elv derűre-borúra való alkalmazásának.

Bogdanov⁸⁷ moszkvai tanár ezt írja munkája lelegején: „Minden emberi tevékenység objektíve nézve vagy *organizáló*, vagy *dezorganizáló*”. Ez kifejezi a korhangulatot: ott, ahol nem organizálunk, szükségkép dezorganizálunk. Egyetlen út marad, mindenütt való szervezés. Ez a „panorganizacionizmus” nézetünk szerint önmagában veszélyes irányzat, mert nemcsak közönyösen nézi közösségek pusztulását, hanem maga is – belső ellentmondásban – dezorganizáló.

Minden szervezés, mely új alakulat létrehozására törekszik, megkívánja, hogy a szervezendő elemek szabad, diszponibilis, lebegő s felfogható állapotban álljanak rendelkezésre (E). A szervezés megkíván bizonyos, előzetes szervezettelenséget, lazaságot, sőt szétesettséget. A szervezés láza nem csak közönyösen veszi azt, hogy munkája megindulásakor közösségek intenzíve együttélő elemei bomladozóban vannak-e, vagy sem, hanem ellenkezőleg – számára kedvező az előzetes bomlás. Maga a szervezés – legalább ennyiben, indulási érdekből – szervezettség-ellenes. Ez is íme, sajtós ellentmondás ...

Mielőtt zárnök fejtegetésünket, hangsúlyozni óhajtjuk: nincs szándékunkban lényegében redukálni a szervezési energiát. Nem akarjuk hangsúlyozni a fennálló állapottal kapcsolatban Metternich egyoldalú mondását: *quieta, non movere*. A szervezési hitre mindig szükség van. Csupán a panorganizációs hit határt nem ismerő igényei ellen emelünk vétőt, a vak mindent-szervezés természetes határvonalaira hívjuk fel a figyelmet; továbbá arra, hogy *a maga helyen* érvényesülő szervezés is csak egy bizonyos pontig talál „szervezési optimumra” azon túl már erővesztés áll be; ve-

⁸⁸ Vierkandt, i. m. 316.

⁸⁷ *Allgemeine Organisationslehre*. 1926. I. 1.

gül arra, hogy a tizenkettedik órában a szociológiának oka van figyelmeztetni a *természetes* közösségek, quasi-organizmusok pótolhatatlan szerepére, oly közegre, mely a *mesterséges* szervezési aktusok számára – lényegében – hozzáférhetetlen.

A jövőben kell, hogy a szociálpolitika kétféle, *elvileg párhuzamos* feladatot lásson maga előtt. Röviden: szociálpolitika területe *elvileg* két részre oszlik. 1. a szervezés, 2. az ápolás területére. Egyik a mesterséges, másik a természetes szervezetek területe. Az előbbihez az ápolás kevés, az utóbbihoz a szervezés – idegen. A szervezési elméletekből kiderül az, hogy az organizáció-elv egyoldalú. – A jövő szociálpolitikájának kétségtelen támasza lesz az az eljövendő szociológiai elemzés, mely a szervezésprobléma részleteibe is bevilágító adatokkal fog szolgálni.

Étienne Dékány: *La notion de l'organisation sociale.*

L'Organisation sociale, c'est la substitution de groupements artificiels aux groupements naturels, respectivement, c'est l'implantation artificielle d'éléments fonctionnels nouveaux aux groupements. Le principe d'organisation peut, selon l'opinion courante, prévaloir partout, dans la société toute entière et, le résultat du travail organisateur sera le réformé de la société. La rationalité de l'organisation produit le réformé rationnelle. L'organisation peut porter d'ailleurs sur la société dans son ensemble, sans désavantage. La société, pénétrée de la foi universelle en l'organisation, est en droit d'en espérer la réalisation d'une forme plus parfaite de la société. Toutes ces thèses et croyances prouvent que nous ne nous sommes pas rendu compte de l'essence de l'organisation (action d'organiser).

Les problèmes de la théorie de l'organisation sont selon l'auteur les suivants:

1. Détermination et sélection des éléments soumis à l'organisation. (individus, les éléments des grandes organisations peuvent être les organisations moindres).

2. Il faudra déterminer d'abord les interrelations personnelles.

3. Détermination des principes produisant l'ordre normatif, donc les relations impersonnelles, de la coopération.

4. La détermination de la liberté, dont le groupement organise peut jouir dans la société.

Toutes ces questions sont d'une nature *générale* technique et ne révèlent pas l'essence de l'Organisation. Ce résultat ne peut être obtenu que si nous examinons:

5. le but de l'Organisation.

Relativement au but (problème téléologique) de l'Organisation, il

est nécessaire d'examiner si ce but est dérivé des groupements organisés, c'est à dire: s'il y a pour ainsi dire parthénogénèse quant à ces buts. „Les groupes anciens existent à *toutes fins*” selon R. Maunier et nous pouvons appeler ces groupes („Gemeinschaft” d'après Tönnies): groupes „*polytéliques*”. Par opposition à ceux-ci, les groupes modernes, c'est à dire les „organisations”, „peuvent être désignés comme *groupements de spécialité*, puisque c'est la particularité et la singularité de leur fonction qui les distingue.” (Essai sur les groupements sociaux. 1929. page 61.) Ces groupes sont, contrairement aux groupes précédents, de nature „*monotélique*.” Nous pouvons constater en examinant ces groupes que la fonction organisatrice produit le régime d'un but unique dans le groupe organisé. Le but de tout groupe *organise* est forcément limité, ses cadres ne pouvant être étendus à volonté. Le but du groupement organisé peut être plural, en de a des limites d'une même classe de finalités, (p. ex. économique, politique, intellectuelle, etc.). Seul des combinaisons de motifs d'un même genre peuvent dominer en pratique, dans un même groupement organisé, car l'essence de l'organisation, c'est la *concentration* des fins et des fonctions. Il ne pourrait donc être question de l'organisation générale de la société que si l'ensemble des buts sociaux était réductible à un seul. Resté à savoir: si la société peut être transformée de polytélique en monotélique, artificiellement.

L'idéal de l'organisation universelle ne signifierait rien de plus que l'idée de la possibilité d'existence, de la possibilité de réalisation d'une société *monotélisée sous tous les rapports*.

2. Si cette solution n'est pas possible et que la société ne peut pas n'être qu'une mosaïque de „groupements de spécialité,” c'est qu'il y a des „groupements polytéliques” faisant exception au principe d'organisation. Ainsi surgit la question des *limites du principe d'organisation*. Dès l'apparition de ce problème: 1. l'hypothèse d'une pénétration générale de la société par le principe d'organisation perd sa validité. La limitation du principe signifie en même temps *inadmissibilité du „panorganisationisme”*, donc: 2. l'action de la fonction organisatrice n'est plus illimitée dans le groupement organisé. L'organisation produit des groupements sociaux artificiels et l'expérience de la pratique découvre ce que ce fait a de désavantageux. Il y a une limite déterminée à la productivité de l'organisation.

Un problème nouveau se présente après l'élimination du „panorganisationisme”, celui des extrêmes limites admissibles de la fonction organisatrice. Un *optimum d'organisation* marque ici le point critique, au delà duquel „*la Surorganisation*” se présente avec toutes ses conséquences néfastes. Ainsi p. ex.: le contrôle social devient malaisé, certains conflits deviennent inévitables, le fonctionnement de

l'organisation se laisse moins bien embrasser d'un coup d'oeil, la revision des fonctions sera plus difficile et le fonctionnement de l'organisation manquera d'homogénéité, quel qu'en fût la gestion. L'absolue de la fonction organisatrice est nuisible sous plus d'un rapport.

a.) La société moderne n'a pas produit des groupements organisés en nombre superflu, mais en a inutilement surdimensionné la plupart. L'idée qu'il y avait une limite, une dimension normale à toute organisation, – idée souvent manifestée de Platon jusqu'à Rousseau, – est tombée dans l'oubli.

b.) Le groupement moderne ne s'attache l'individu que partiellement. Incapable de développer harmonieusement les différentes activités, il ne sait ni s'incorporer la vie entière de l'individu, ni pourvoir à tous ses besoins.

c.) L'organisation moderne est une exploitation productrice à finalité technique prédominante. Les aspirations morales restent donc en partie insatisfaites.

d.) La fonction organisatrice presuppose comme résultat le groupement intégral, (le „Vollgruppe” de Dunkmann), tandis qu'en réalité l'organisation énerve l'imagination créatrice de fins et dégrade la personne en unité de masse, en machine de production. De même que l'organisation est quasi la „société machine”, l'individu est réellement „l'homme machine”.

Finalement, le principe d'organisation comporte une contradiction. Toute organisation exige la disponibilité des éléments organisables, (l'indépendance de l'individu, la possibilité d'une adhésion libre etc.), par conséquent il est nécessaire qu'il y ait inorganisation au préalable. L'organisation s'appuie ainsi sur reorganisation et la favorise subconsciemment.

Tenant compte de ces considérations, nous pouvons dire que la réforme sociale ne peut être basée sur *un seul* principe: le principe d'organisation, mais il faut en garder encore un autre: la conservation de la virulence des groupements naturels et intégraux.